DE NIEUWE STEM

1

ACHTSTE JAARGANG/JANUARI 1953

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / H. J. POS / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM
voor Vlaanderen: MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS
voor Indonesië: SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO
vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen: LOU LICHTVELD
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Hogereinde 19, Ouderkerk a. d. Amstel. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs. 40.—.
Uitgave N.V. Wereld Bibliotheek
Amsterdam, Adm. de Ruyterweg 545
Antwerpen, Lange Koepoortstraat 2.

INHOUD

Victor E. van Vriesland, Acht korte doods-aria's 1
Jan Romein, De Garoeda broedt 4
M. Mok, De spoorwegstaking 20
Rennie Elisabeth Veenstra, Verzen 25
Elisabeth Augustin, Labyrint 26
Marten Brouwer, De arbeiders en de 'mensenkenners' 47
L. A. J. Torfs, Het lied van de arbeid 52
Paul van Caspel, In het laboratorium 54
Vredesbeweging 'De Derde Weg' 56
Kort bestek 58
Ex libris 61

Victor E. van Vriesland

ACHT KORTE DOODS-ARIA'S

Cohabitatio

't Verbond dat ons tezamenbindt
Is niet van hier.
Wij liggen aan elkaar versmeten;
Ik woon bij u gelijk een dier —
Totdat het leven is vergeten
En slapend zijn vergelding vindt.

Cour

De zomer lijkt zoo koud.
Geen vogel hier. De binnenplaats
Stierf duizend dooden.
Omheind en zonder licht en oud
Is deze haven waaraan 't leven is ontvloden —
Dat vaart met volle zeilen buitengaats.

Ter herinnering aan Chaïm Weizmann

Gericht en vast door al die jaren
En toch zooveel tekort gekomen.
Al wat hij gaf om zijn volk te vergaren:
Liefde, moed, kracht en aandacht en geduld —
Het werd daartoe door hem zichzelf ontnomen.
In door lijden verwoeste trekken is 't gehuld,
Als in een leegen ouden schrijn, welks glans is weggenomen.

Ontwaken

De dag breekt aan, het licht breekt uit
En fluit
Uit vele kelen in de boomen.
Moe nog en dof van dooven nacht,
Gewekt uit duistre droomen,
Ben ik naar hier teruggebracht
Waar pijn opnieuw begint,
Maar mij een helderheid herwint:
Weer voort te moeten leven
Met menschen; en dan even
Nog zijn het zevenjarig kind
Dat zich in mij en in mijn zoon voortzet —
En in de menschen allen, als ik lig op 't laatste bed.

Quo usque

Hoe lang? ik voel het naadren
Van 't allerlaatste schrikbewind.
Een stomme rij zwijgende moeders en voorvaadren
Wacht mij tot ook mijn tijd begint
(En eindigt) en ik val met andre dorre blaadren.

Onvoldongen feit

Even ontwaard, en door geen wolk te stuiten,
Een stortbad van scheef licht: de aloude Amstel glijdt
Zwaar, breed en vonkend langs de ruiten.
Een vogel tuit. Dan heeft het grijs zich weder uitgebreid.

Spelevaart

Laatst ging ik spelevaren
Al op de blauwe doodsrivier.
Daar zag ik scheepjes varen,
Die brachten veel vertier.
Zij hadden witte kielen
En rompen, witte zeilen op;
Tot zij voor anker vielen
Een witte vlag in top.
Zij losten en ontvingen
En dobberden den stroom weer af
(Het waren speelgoeddingen)
Naar zee, dat was hun graf.
Ook ik ging spelevaren
En ben op de rivier geweest;
Al waren er gevaren,
Toch was ik niet bevreesd.
Maar duizelzwaar en dronken
Vond ik op de' oever mij terug.
Het water zag ik fonklen,
De wind floot door het tuig.
't Scheepje zag ik verdwijnen,
Een streepjen aan den horizon.
Eens zal het weer verschijnen
En heengaan met de noorderzon,
Mij halen en verleiden
Dat ik op 't witte dek
Mijn moede leden strek —
Dan zeewaarts langs den blauwen stroom
Zoo vredig en zoo loom
Wegzeilen en verglijden.

Aan mijn kinderen

Als ik nu heenga zult ge mij nooit kennen
Anders dan als vaag beeld, vluchtig voorbijgezweefd;
Maar als ik twintig jaar nog had geleefd
Hadt gij u twintig jaren aan mijn sterven moeten wennen.

Jan Romein

DE GAROEDA BROEDT

INDONESISCHE INDRUKKEN 1952

I

Menselijke Problematiek

Het is de schuld van de heer Wonohito, redacteur van de *Kedaulatan Rakjat* (Volkssouvereiniteit), het voornaamste dagblad in het Jogjase. Op een ochtend hadden wij een lang gesprek, over alle mogelijke aspecten van het Indonesische leven, dat uitliep op de vraag van de redacteur of ik bereid was, mijn indrukken over de Indonesische problematiek op schrift te stellen. En aangezien de heer Wonohito, als krantenman volhardend en als Indonesiër: vriendelijk en welbespraakt was, ben ik toen bezweken en heb ik beloofd mijn best te doen.

Vandaar dan deze serie artikelen, waarin ik mij voorstel, eerst de menselijke, dan de politieke, vervolgens de economische en de sociale problematiek van Indonesië te behandelen, om te eindigen met de culturele problemen. „Behandelen" is natuurlijk een te groot woord en „de" problemen op al die gebieden komen ook niet aan de orde, zoals vanzelf spreekt. Al wat ik kan doen is enkele ervan aan te stippen, die mij de belangrijkste leken. En dat nog in alle bescheidenheid, graag bereid, ja begerig zelfs, mij door anderen, die het beter kunnen weten, te laten belezen. Indonesië — ook zonder Irian — is zo uitgestrekt, dat als we Pulu Weh op Ierland leggen, de laatste der Molukken ergens in West-Perzië terechtkomt. Geen wonder dus dat er zeer uiteenlopende toestanden zijn. Belangrijker is nog dat die toestanden er sinds '45 nog niet gestold zijn. Het is een staat in opbouw. Elke maand, elke week bijna, geeft nog iets nieuws te zien of te horen — tussen haakjes, volgens mij, één van de vele bekoringen van het land. En tenslotte méér dan Midden- en West-Java heb ik er nauwelijks van gezien in de maar zeven maanden die ik er, en dan nog hoofdzakelijk in Jogja, heb doorgebracht. Ik wil maar zeggen, dat, indien er tegenwoordig al Indonesiëkenners bestaan, ik daartoe stellig niet behoor.

Maar het is ook niet nodig een kenner van een land te zijn om althans een indruk te krijgen van de mens daar. Te minder wanneer men onder „mens", noodgedwongen, in hoofdzaak de intellectueel — in ruime

zin — verstaat, tot wiens wezen het behoort, dat hij behoefte heeft zich te uiten en die ook geleerd heeft, hoe dat te doen. Dan komt het aan op gesprekken en die heb ik er vele gevoerd, en lange, alle of bijna alle, gelukkig voor mij, in mijn eigen taal. Want het zijn alleen de zéér jonge intellectuelen in Indonesië, die het Nederlands niet meer machtig zijn. Het is, zoals Roeslan Abdulgani het eens geestig zei: „Er was een tijd dat het in dit land als beschaafd gold, wanneer men goed Nederlands sprak, toen kwam een tijd, dat niemand het meer kende en tegenwoordig is het zo, dat men het wel weer kent, maar zich verplicht voelt, er aan toe te voegen, dat men het slecht kent" — wat dan — voeg ik er aan toe — soms niet helemaal en meestal helemaal niet waar is.

Zo heb ik in Jogja, toevallig op vier achtereenvolgende dagen, gesprekken met jonge Indonesiërs gevoerd, die alle uitliepen op het probleem van wat zij zelf hun „gespletenheid" noemden. Toevallig, of misschien ook niet toevallig, want we hebben hier kennelijk met het kernprobleem van de huidige Indonesische intellectueel te doen. Onder die „gespletenheid", die eigenlijk een dubbele onzekerheid is, verstonden zij dit: dat zij enerzijds weliswaar bereid waren, een eind weegs het „Westen" tegemoet te komen, omdat zij de drang daartoe, ook in henzelf, als onweerstandelijk beschouwden en inzagen, dat zulks ook objectief onvermijdelijk was, wilden zij van hun land een moderne staat maken, die internationaal meetelt, maar anderzijds toch ook niet bereid zich helemaal over te geven aan datzelfde „Westen", waarin hun niet alleen tegenstaat dat het hen zo lang overheerst heeft. En naast die moeilijkheid om te bepalen: tot hoever dan en in welk opzicht „verwestersen"?, staat die andere, die er wel mee verwant is, maar toch ook weer een probleem op zichzelf vormt: tot hoever en wat van het eigene behouden? Een zeer begrijpelijke moeilijkheid, omdat behoud van het nationaal-eigene gelijk zou staan met behoud van het feodale, dat in wezen heeft afgedaan. Andere Aziatische landen kennen hetzelfde probleem, maar het geldt waarschijnlijk in het bizonder voor Indonesië, waar het westerse intermezzo aan de ene kant zeer lang geduurd heeft en aan de andere kant beperkt is gebleven tot de top, zodat er zich maar weinig mengtradities hebben kunnen vormen en de eigen tradities dus geheel feodaal gebleven zijn. Men ervaart dat wel nergens beter dan juist in Jogja en aan niets zo duidelijk als aan de Jogja'se dansen. Iets mooiers, iets stijlvollers, zal men niet licht te zien krijgen, maar ook niet licht iets dat in die onvolprezen schoonheid en strak-hiëratische stijl feodaler is. Neem de thema's: het gaat bijna steeds om de strijd tussen twee vorsten, waarvan meestal één van beiden de eenheid van Java

nastreeft en daar gedeeltelijk in slaagt; of neem alleen het krijgshaftige stappen van de dansers, het vlinderachtige trippelen der danseressen; daarin is een verhouding der sexen vastgelegd, letterlijk: vastgelegd, die bij de moderne ontwikkeling niet meer past. Maar die nochtans zijn bekoring blijft uitoefenen vooral op hen, die van kindsbeen af getuige van die opvoeringen geweest zijn. D.w.z. deze dansstijl leeft nog altijd — leeft in zoverre zelfs meer dan ooit, nu de oude kratonschool ook voor „burgers" is opengesteld en zelfs 600 leerlingen telt — maar is tegelijk toch ook niet-levend meer, in die zin, dat pogingen tot modernisering *moeten* afspringen op iets dat, in zijn soort, volmaakt en voor „ontwikkeling" dus onvatbaar is.

Dit aanpassingsdilemma uit zich niet alleen in de kunst, maar uiteraard evenzeer op het gebied van literatuur en wetenschap. De specifieke problemen die hier rijpen, bewaar ik voor mijn laatste hoofdstuk. Hier moge in plaats daarvan nog iets gezegd worden over de verhouding van de moderne Indonesische intellectueel tot de arbeid in het algemeen, waarin die zelfde onzekerheid tot uitdrukking komt. En vervolgens over de verhouding der sexen: bron van nog grotere onzekerheid, maar ook door diezelfde gespletenheid bepaald.

Het Indonesisch arbeidsbegrip — zo formuleert men het het best, meen ik — aarzelt nog tussen de oude opvatting die de arbeid als in wezen iets kwaads en dus als zoveel doenlijk te vermijden opvatte en de nieuwe, die de arbeid in wezen als iets goeds beschouwt, zonder hetwelk het leven niet levenswaard genoemd kan worden. We zullen in ons derde en vierde hoofdstuk nog zien, hoe die weifeling ook de economische en sociale problematiek in Indonesië compliceert; hier gaat het om de geestelijke werkzaamheid, voorzover ook deze met een bepaalde opvatting omtrent de arbeid samenhangt. Door de „oude" opvatting geleid, streven veel — naar verhouding te veel — Indonesische abituriënten van de middelbare school naar een advocaten- of ambtenaarsloopbaan en naar verhouding weinige — te weinige — naar beroepen als leraar, arts, agronoom of ingenieur. Het ideaal is nog teveel de „actentas", omdat men zich voorstelt, dat men, eenmaal in het bezit daarvan, niet meer zo heel hard behoeft te werken en hoe hoger men klimt, hoe minder. Ik wil hiermee echter geenszins zeggen, dat er voor de „nieuwe" arbeidsopvatting geen begrip zou bestaan. De oprechte belangstelling van de ongeveer 100 studenten waarmee ik in Jogja te maken kreeg — bepaald groter dan die in Amsterdam, ofschoon ook daar in de regel niet te klagen valt — en de resultaten van die belangstelling, zoals zij in een 25-tal tentamens werd vastgelegd, bewijzen

wel anders. Belangstelling voor en ijver in de studie zijn echter, zoals mij uit andere verschijnselen bleek, vaak nog kortstondige opwellingen; niet de arbeidslust op zichzelf ontbreekt, maar de volharding in die lust doet haar nog al te snel in onlust verkeren. Het verloop bij colleges en cursussen — ofschoon ook in Nederland niet onbekend — is in Indonesië normaal.

Dit tekort aan uithoudingsvermogen is ernstig, te ernstiger, omdat het vermoedelijk samenhangt met het klimaat. Maar ook zonder dat al ernstig. Immers de geschiedenis leert, dat de bereidheid tot volhouden een stimulans nodig heeft. In Europa heeft in de 16de en 17de eeuw het calvinisme die functie vervuld, in het Amerika van de 18de en 19de eeuw was, behalve het puritanisme, de gesaeculariseerde religie-van-het-succes de drijfveer, terwijl in het Rusland van de 20ste eeuw het communisme in dit opzicht als religie fungeerde. De vraag is nu of tegenwoordig nog één godsdienst, welke ook, als arbeidsimpuls vermag op te treden, ook al doen moderne vertolkers van de Islam daar wel moeite voor. En wat de pseudo-religies betreft, is het, naar ik meen, evenmin zeker dat het nationalisme nog als zodanig dienst kan doen, dat immers, hoe zeer ook onmisbaar voor Azië's bevrijding, in ander opzicht toch tegelijk al overwonnen is. Een historisch bewijs is echter nooit een afdoend bewijs. Misschien is de technisering en de machinering in de moderne maatschappij zelf voldoende om het arbeidsproces tot de vereiste intensiteit op te voeren. Hoe dit zij, tot de problematiek van de Indonesische mens behoort zijn verhouding tot de arbeid zeer zeker.

In de verhouding der sexen, zei ik, bestaat nog grotere onzekerheid. Nog groter, omdat in Indonesië nog tot voor kort zowel de aristocratische als de islamitische traditie aan het meisje en de vrouw de grootste reserve oplegde in haar omgang met jongens en mannen. Dat oude, oosterse, patroon is versleten, daarover kan geen twijfel bestaan. Maar dat wil niet zeggen, dat het nieuwe patroon — laat ons het de kameraadschapsverhouding noemen — al geweven is. Ik heb eens een vergadering in Jogja meegemaakt, waar op de agenda de positie van het Nederlands stond. Bij de bespreking kwam de vrouw van de voorzitter — een oud-minister — in het debat en wat zij zei, kwam hierop neer: wat zeuren jullie toch over die taal; het sexuele probleem is veel nijpender en zij bedoelde daarmee, naar later bleek, dat beide geslachten wel neigen tot een vrijere omgang, maar dat zij geen van beide weten „hoe ver" zij daarmee nu moeten of mogen gaan. De vroege sexuele rijpheid van het meisje — vroeg in vergelijking met gematigder luchtstreken —

maakt het probleem in oosterse landen nog acuter en nijpender dan het in westerse landen is of was.

Zo vertoont zich, eigenlijk op elk levensgebied, die gespletenheid van de moderne Indonesiër, staat hij overal en steeds voor de keuze tussen Oost en West. In een artikel, dat ik op 20 Mei '52 — de gedenkdag van de oprichting van „Budi Utomo" — in hetzelfde blad geschreven heb, welks redacteur mij tot deze serie verleid heeft, heb ik getracht deze problematiek tot haar ware proporties terug te brengen. Zou het inderdaad gaan — zo betoogde ik en herhaal ik nu — om een keuze tussen oost en west en zou men bovendien de kloof tussen die beide als onoverbrugbaar beschouwen — dan zou de situatie tragisch, want een oplossing onmogelijk zijn. Maar zo is het gelukkig niet. De tegenstelling, die men in dit verband als Oost-West aanduidt — zo betoogde ik verder — is er in wezen slechts één tussen oud en nieuw. Zij is dus niet absoluut, maar betrekkelijk. Wat Azië in het algemeen, wat Indonesië nu doormaakt is in wezen hetzelfde proces dat Europa heeft doorgemaakt ten tijde van de Renaissance. En zo goed als de Europese intellectueel destijds een evenwicht tussen oud en nieuw gevonden heeft, zo zal nu ook de Indonesische intellectueel het vinden. Enerzijds is het voor hem moeilijker, omdat het zo snel moet gaan, anderzijds echter gemakkelijker, omdat hij in een wereld leeft, die al grotendeels gemoderniseerd *is*. De nationale revolutie heeft niet alle tradities verbroken, maar wel *de* traditie van haar aureool beroofd. Het is, ook in Indonesië, niet meer nodig voor wie nieuwe wegen inslaat, eerst aan te tonen, dat de voorvaderen die weg eigenlijk ook al betraden. Veeleer haakt de Indonesiër naar het nieuwe. Dat is niet in tegenspraak met dat hij er tegelijk soms wat bang voor is. Want heeft het beangstigende niet juist vaak ook iets aantrekkelijks? Voor de rest is zijn intelligentie een waarborg voor succes in dit opzicht: naar mijn ervaring is die intelligentie, voorzover ik daarover kan oordelen, hoog, maar vooral ook, soepel. En behalve zijn verstand, heeft hij nog zijn instinct. Men zou de moderne Indonesiër kunnen vergelijken met een man die in een bos verdwaald is. De westerling heeft hem, toen hij op weg ging, een kaart meegegeven. Zijn verstand zal hem spoedig genoeg in staat stellen, die kaart van het bos te lezen en zolang hij daar nog wat onwennig tegenover staat, helpt hem zijn instinct, zijn gevoel voor de goede richting, dat bij hem nog bijna als van ouds functioneert, omdat het nog niet, als bij de westerling, door het kaartlezen is bedorven.

II

Politieke Problematiek

De aanwezigheid en werking van de 'gespletenheid' hebben wij in ons eerste hoofdstuk benaderd van de psychologische, d.i. van de subjectieve kant. Zij vertoonde zich daar als een onzekerheid in de keuze tussen „Oost" en „West", in de opvatting omtrent de arbeid en in de verhouding tussen de sexen. Zij heeft echter ook een objectieve, in de hedendaagse omstandigheden zelf gelegen zijde, welke de problematiek van de politiek van Indonesië, zowel de buitenlandse als de binnenlandse in wezen bepaalt. Ja, men kan verder gaan, en zeggen dat het subjectieve aspect er niet zou zijn als dit objectieve er niet ook was.

En evenals de subjectieve resulteert ook de objectieve gespletenheid in een dubbele onzekerheid. Er is niet alleen de weifeling van keuze tussen Oost en West, er is ook het nog verse nationale ideaal, dat volstrekte soevereiniteit en onafhankelijkheid veronderstelt, terwijl deze attributen in de werkelijkheid van vandaag door Indonesië niet meer kunnen worden gehandhaafd. Geen enkele staat kan dat tegenwoordig meer, met uitzondering van de beide super-staten Amerika en de Sowjetunie. Het ideaal van Indonesië, als van alle jonge, nationale staten, eist: niet-kiezen, de werkelijkheid dwingt evenwel tot kiezen tussen „Oost" en „West".

Hier, bij de objectieve gespletenheid, dient men de termen „Oost" en „West" echter uiteraard, anders dan bij de subjectieve gespletenheid, niet in hun historische, ideologische betekenis op te vatten, maar in hun hedendaags-politieke zin te nemen, als de tegenstelling tussen het Amerikaanse en het Russische bloc. Hier ligt voor de Aziatische landen een bizondere moeilijkheid, dezelfde moeilijkheid, die er ook voor de Oost-Europese landen *zou* bestaan, indien daarover nog niet beslist was door de uitslag van de oorlog, die ze binnen het „oostelijk" bloc bracht: dezelfde moeilijkheid ook, die Zuid-Amerika *zou* kennen, indien de overmacht der Verenigde Staten deze niet al in het westelijk bloc zou hebben getrokken. Moeilijkheid, die voor de West-Europese landen niet bestaat, omdat deze nu eenmaal „van nature", d.w.z. krachtens hun historie en hun kapitalistisch bestel „vanzelf" bij het „Westen" behoren. Wij bedoelen deze moeilijkheid, dat de Aziatische landen, eertijds door het „Westen" beïnvloed, enerzijds weliswaar, ondanks hun strijd tegen en hun bevrijding van het Westen, modern-parlementair-democratische staten willen zijn naar Westers model, doch anderzijds, doordat zij nu

eenmaal in Azië zijn gelegen en doordat zij zichzelf zijn geworden door zich tegenover het Westen te plaatsen, zich, huns ondanks in tal van opzichten aangetrokken voelen tot en verwant met het „Oosten", d.w.z. met de Sowjetunie en met China. Als staten-in-opbouw voelen zij die aantrekking en die verwantschap des te sterker: zij hebben, begrijpelijk genoeg, het gevoel dat zij van de ervaring dier landen met hun snelle opbouw, voor hun eigen opbouw meer kunnen leren dan van de „westerse" staten, die er, van deze streken der aarde gezien, min of meer uitzien, alsof hun ontwikkeling tot een einde is gekomen, ja, alsof zij vastgelopen zijn.

De angst voor de Sowjetunie, die het „Westen" biologeert, kent men in die Aziatische landen dan ook niet, ook al wil men van het communisme voorlopig niets weten. Dat geldt voor India, dat geldt voor Perzië, voor de Arabische staten en ook voor Indonesië. En dat zal, binnenkort, zeker ook gelden voor Japan. Voor deze staten spreekt èn het Aziatisch èn het anti-imperialistisch aspect van de Sowjetunie en van China sterker dan het communistische. Wat Indonesië betreft, werd mij dat ontbreken van communisten-vrees zeer duidelijk op de eerste Mei '52 — een officiële feestdag. Het comité van Jogja, dat de bijeenkomsten belegde en de feestelijkheden organiseerde, telde vertegenwoordigers, ook van de communisten en 's avonds sprak een aantal dier vertegenwoordigers, doch geen communist en zelfs niet iemand van Sjahrir's P.S.I., daarentegen wel o.a. de paku-alam, eens zoveel als de grootvizier van de sultan, in een zaal, die versierd was met de getekende portretten van — Marx, Lenin, Stalin en Mao Tse-toeng.

Terwijl de subjectieve gespletenheid, zoals wij in ons eerste hoofdstuk aanduidden, zich althans in beginsel laat opheffen door de tegenstelling Oost-West te relativeren tot een tussen oud en nieuw, laat de West-Oost-tegenstelling in het politieke vlak *die* uitweg niet toe. Integendeel: beide partijen treden op onder de bijbelse leuze: „wie niet vóór mij is, is tegen mij". De uitweg uit dit politieke dilemma ligt elders: als de tegenstelling zelf voor oplossing van binnen-uit niet vatbaar is, kon men het van buiten-uit beproeven: de weg van Nehru, de weg van de actieve zelfstandigheidspolitiek, die ook de officiële weg van Indonesië is. Reeds daarom, omdat deze weg eveneens schijnt voorgeschreven, we zinspeelden er al op, door het nationale ideaal van volstrekte soevereiniteit en onafhankelijkheid.

Het vermijden echter van een keuze en dus van de onzekerheid ten opzichte van die keuze, maakt dat men in de andere onzekerheid vervalt. Ook dit duidden wij al aan: volstrekte soevereiniteit en onafhan-

kelijkheid, een echte actieve zelfstandigheidspolitiek dus ook, voor India al moeilijk, behoort vooralsnog voor Indonesië tot de vrome wensen. Niettemin men streeft er naar. Dat is wel gebleken bij de regeringscrisis in het voorjaar van '52. Sukiman, de vorige premier, is gestruikeld, doordat hij te ver aan Cochran's wensen tegemoet wilde komen. De nieuwe, iets meer 'linkse' regering heeft wel Amerikaanse hulp aanvaard, maar niet krachtens de M.S.A., op grond waarvan de Verenigde Staten eventueel ook militaire steun van Indonesië hadden kunnen verlangen.

Zonder enig uitzicht is de zelfstandigheidspolitiek ondanks alles dus niet. In een der voordrachten, die ik te Djakarta gehouden heb onder auspiciën en voor genodigden van het Ministerie van Voorlichting, heb ik uiteengezet, dat zij slechts dan geheel zonder uitzicht zou zijn, indien beide blokken persé een oorlog wilden, dat echter, waar zulks allerminst het geval is, de diplomatieke inmenging van derden onder bepaalde omstandigheden wel degelijk succes *kon* hebben, op voorwaarde, dat dezen op dit punt ten nauwste zouden samenwerken. Ik zei toen, te menen — en ik meen het nog steeds — dat de jonge Indonesische staat geen zinvoller entrée in de wereldpolitiek kan maken dan door zich, tezamen met India en, als het kan, met heel Z.O. Azië, in de vergaderingen der Verenigde Naties steeds weer uit te spreken voor de vrede, nog eens voor de vrede en ten derden male voor de vrede. En er zich voor uit te spreken niet alleen, maar er ook voor te vechten, in gesloten gelid met de „neutrale helft der mensheid", zoals Anton Zischka het genoemd heeft.

Uit zich in de buitenlandse politiek de objectieve gespletenheid in de onzekerheid van het niet-willen en toch moeten kiezen tussen Oost en West; en in die andere onzekerheid van als jonge nationale staat soeverein en onafhankelijk te willen wezen en toch gedwongen te zijn het spel der wereldpolitiek op de een of andere wijze mede te spelen (al was het alleen door de strategisch belangrijke ligging en de onmisbare grondstoffen), ook de binnenlandse politiek wordt door gespletenheid gekenmerkt, die hier zelfs in een viervoudige onzekerheid aan de dag treedt.

Daar is allereerst, als meest zichtbare maar ook meest uiterlijke onzekerheid, het probleem der onveiligheid op Java. Deze wordt in het buitenland nog al eens overdreven voorgesteld, niet slechts uit kwaadwilligheid, maar ook, omdat men het ervaren moet hebben, om het betrekkelijke belang ervan te kunnen doorzien. Desondanks is zij ernstig genoeg. Zij heeft vele aspecten en facetten doordat zij een gevolg van

tal van factoren is. Zowel economische misère als sociale ontevredenheid speelt er in mee. De benden worden gevormd door landloze boeren, onbetaalde en weggelopen soldaten, oud-guerilla-strijders, Westerling- klanten en radicale Islamieten, die dromen van een Islamietische staat. Maar het diepste inzicht er in krijgt men misschien nog wel, wanneer men het ziet als een der uitwerkingen van de overbevolking. Ook Nederlands Indië — dat moet men Sjahrir toegeven, die mij dit vertelde — kende grote groepen overcompleten, die, onder de druk van het Nederlands gezag, er zich evenwel in de regel toe bepaalden, langs de weg te hurken, hun hand op te houden, en te sterven als het hun tijd was, of liever: vóór hun tijd. De „bersiap"-tijd heeft deze mensen echter geleerd, dat het ook anders kan en „merdeka" betekent voor hen, dat zij halen wat zij niet krijgen, precies zoals nog in de 18de eeuw dezelfde categorieën in West-Europa aan de kost kwamen.

Het tweede, minder zichtbare, maar belangrijkere probleem ligt op het gebied van de staatsinrichting: centralisatie of decentralisatie. Om begrijpelijke redenen — al was het alleen uit reactie op de politiek van Van Mook, die de decentralisatie wilde gebruiken als instrument tot isolering van de (Jogja'se) Republiek — wil de Republiek Indonesia een eenheidsstaat zijn. De grote uitgestrektheid en de verscheidenheid van bevolking dwingt echter tot decentralisatie. Het is al te begrijpelijk dat Soekarno op zijn reis in '51 door de Grote Oost — waarvan men nog een fraaie documentaire voor ons gedraaid heeft — spandoeken te zien kreeg met „djauh dari Pusat" (ver van het centrum) er op: bescheiden maar niettemin duidelijke vingerwijzing voor Djakarta, dat men niet moet proberen, alles van daaruit te regelen. Maar decentralisatie zinrijk door te voeren, d.w.z. de verafgelegen gebieden niet eenvoudig aan zich zelf over te laten, maar te doen delen in de algemene ontwikkeling, eist weer meer geschoolde krachten dan waarover Indonesië op dit ogenblik beschikt. Hoe b.v. de rechtsbedeling voor N.-Sumatra decentraliseren, wanneer er in heel Atjeh maar twee gestudeerde rechters zijn?

Nog meer verborgen, maar in wezen nog belangrijker, is het derde probleem der binnenlandse politiek: dat van de democratie. Officieel bestaat hier geen onzekerheid. Indonesië wil een burgerlijke democratie zijn. Maar ook hier staat, naast en soms tegenover die subjectieve wil, de werkelijkheid, die een objectief karakter heeft. Westerse democratie veronderstelt, in ruil als het ware voor de medezeggenschap der bevolking aan het bestuur, haar vrijwillige gehoorzaamheid aan de wet. Vrijwillige gehoorzaamheid moge de hoogste vorm van gehoorzaamheid

zijn, het blijft altijd nog gehoorzaamheid. In feite is het dan ook zo, dat in de westers-democratische landen gehoorzaamheid in de regel op alles behalve democratische wijze al *was* afgedwongen, vóórdat zij, na de vestiging der democratie, vrijwillig werd of althans heette. Met andere woorden: in theorie berust in de westerse democratie het gezag der regering weliswaar op vertrouwen, in de praktijk berust het echter zo goed als elders op geweld, althans op de mogelijkheid van geweld, d.i. op macht. En nu is het naar mijn indruk zeker niet zo, dat de Indonesische regering geen gezag heeft, maar even zeker óók zo, dat het gezag zich niet steeds kan doen gelden, waar en wanneer het nodig is. Het schiet soms nog te kort, niet alleen bij de liquidatie van het bende-wezen, waarover wij reeds spraken, maar ook bijv. bij het tegengaan van de ontbossing of in het algemeen bij de behartiging van de belangen van het algemeen waar die in conflict komen met belangen van soms zelfs kleine groepen. Wij komen daar in het derde hoofdstuk over de economische problematiek nog op terug. Hier gaat het er om, dat wij ons afgevraagd hebben of de westerse, burgerlijke democratie, die men in Indonesië wil toepassen, wel de meest geschikte, in de zin van de meest doeltreffende regeringsvorm is om de tegenwoordige problemen van het land de baas te worden.

Wij denken daarbij ook aan het probleem van de overbevolking waarop wij reeds even doelden bij onze poging tot verklaring der onveiligheid: zelf ook weer een probleem, dat alle staten in de loop hunner geschiedenis hebben gekend, maar dat, bij ons weten, nergens met „democratische" methoden is opgelost. Die overbevolking zelf is echter zozeer een economisch-sociaal probleem, dat wij een weergave van onze indruk daarvan beter kunnen uitstellen tot het derde en vierde hoofdstuk.

Daarom hier liever nog een enkel woord over de eigenlijke politiek. Wij kunnen — het kan uit het voorgaande gebleken zijn — de verwachting van vele Indonesiërs, dat alles beter zal worden, wanneer er maar eenmaal verkiezingen zijn gehouden, moeilijk delen. Algemene verkiezingen houden in een land waar de meerderheid nog analfabeet is, is het grootste probleem niet: India heeft bewezen dat zich dat wel laat regelen. Maar hoe de uitslag dier verkiezingen ook zal zijn, de problematiek van de keuze of niet-keuze tussen Oost en West zal er niet door worden opgeheven en evenmin die van de keuze tussen of mengeling van „westerse" of „oosterse" democratie. Deze problemen immers liggen dieper. Zij zijn een weerspiegeling van het stadium waarin de Indonesische revolutie verkeert. Politiek is deze voltooid, in die zin dat

de gewilde nationale staat er is, sociaal is zij blijven staan, in die zin, dat slechts een gedeelte, en het kleinste gedeelte der bevolking, er door is aangeraakt. Pas in een volgend stadium — dat voorshands echter niet bereikt schijnt te kunnen worden, wil men een volledige chaos vermijden — kan en zal ook in dit hoofdstuk besproken problematiek tot oplossing komen.

III

Economische Problematiek

De volgorde van de hoofdstukken in deze reeks is niet toevallig. Evenals er twee aan dit derde voorafgaan en er ook twee op volgen, even centraal is, in de huidige wereld, de economische structuur, bepalend in laatste instantie als zij is, enerzijds voor de politiek en de houding van de mens, die wij in onze beide eerste hoofdstukken bespraken, anderzijds voor de sociale geleding en de cultuur, die het onderwerp zullen zijn, respectievelijk, van ons vierde en vijfde stuk.

Het zal dan ook niemand verwonderen, dat de „gespletenheid", die vele en diepgaande gesprekken met moderne Indonesiërs ons openbaarde als hun meest karakteristieke probleem, en die wij daarom als „leitmotiv" van onze compositie kozen, ook in de economische sfeer is terug te vinden. Ja, veeleer is deze laatste gespletenheid als de grondoorzaak van alle andere gespletenheden te beschouwen. Indien de Indonesische economie geen gespletenheid vertoonde, indien Indonesië nog geheel feodaal-agrarisch was, zoals nog in de 18de eeuw of indien het reeds geheel modern geïndustrialiseerd was — de landbouw incluis — gelijk het mogelijk in de 21ste eeuw zal zijn, zou er ook geen sprake wezen van een gespleten politiek en een gespleten geest, noch van sociale en culturele gespletenheid.

Die economische gespletenheid dateert niet van na de bevrijding. Zij bestaat, sinds, sedert 1870, het cultuurstelsel afgeschaft en „Indië" opengesteld werd voor het particuliere kapitaal. Zij had ook al een naam, zij heette niet gespleten, maar „dualistische" economie, waarmee echter het zelfde bedoeld werd: enerzijds het voortbestaan van de oude, agrarische-feodale, „Aziatische" productie-wijze, anderzijds het in toenemende mate binnendringen van de moderne, industrieel-kapitalistische economie, die van de machine, de concerns en de banken. Deze beide productiewijzen zijn onverzoenlijk, doordat hun wezen tegengesteld is, de eerste statisch, de tweede dynamisch.

De revolutie van '45 heeft die tegenstelling niet opgeheven, eer verscherpt. Verscherpt op twee manieren zelfs. Aan de ene kant streeft de Republiek er naar, en moet zij er ook naar streven, de productie op te voeren en dat kan zij alleen bereiken door technisering van het productie-apparaat en door aanpassing aan die techniek van de mensen, die het bedienen. Men kan dan ook gerust zeggen, dat de „verwesterlijking" van Indonesië pas goed begonnen is, nadat de politieke macht van de

„westerlingen" was gebroken. Aan de andere kant is echter de economische macht van diezelfde westerlingen er nog geenszins gebroken. Men spreekt zelfs wel, doelende op de gedragingen van de grote concerns, van neo-imperialisme. Ik geloof niet ten onrechte. Een overzicht van de winsten der Europees-Amerikaanse banken in de voormalige koloniale en semi-koloniale landen, dat ik onlangs onder ogen kreeg, leerde mij dat deze in 1951 niet minder bedroegen dan 60% van het kapitaal. Vermoedelijk moet men dit verschijnsel van het neo-imperialisme zo verklaren, dat de leiding dezer concerns, toen zij die landen nog vast in haar bezit waande eerder geneigd was een minder scherpe koers te varen dan nu zij vrezen moet, vandaag of morgen te worden onttroond. Vroeger kon zij denken, wat wij dit jaar niet winnen, winnen we het volgend jaar wel; nu denkt zij: laat ons heden zoveel mogelijk winnen, want morgen misschien verliezen wij.

Een „klein", maar typisch voorbeeld van die houding, die tegelijk het soort problematiek illustreert, waarvoor de Indonesische regering zich gesteld ziet, is dat van de K.P.M. Een oude verordening, nog onder het Nederlands-Indische gouvernement gemaakt, bepaalt, dat wie met een motor op zee vaart, het bewijs van zijn bekwaamheid daartoe moet kunnen overleggen. Dat betekende dat de kustvaarders in dit eilandenrijk hun prauwen niet van motoren kunnen voorzien, omdat zij niet in de gelegenheid waren, de studie voor het vereiste diploma te bekostigen. Waarom schrapt men dan nu deze bepaling niet? Om de eenvoudige reden dat dan de K.P.M. zou liquideren, die men nog niet missen kan, zoals een poging om haar door een eigen maatschappij te vervangen heeft bewezen. De K.P.M. gaat dus nog steeds met de winst strijken. Maar erger is nog, dat zij in de onzekere situatie van morgen genationaliseerd te kunnen worden, óók niet meer uitbreiden wil. Gevolg: gebrekkige verbindingen tussen de eilanden, die, terwille van de welvaartspolitiek, juist zouden moeten verbeteren. Want hier zijn op de duur niet alleen schepen, maar heliocoptères nodig, om ambtenaren, doktoren en ijlgoederen snel van het ene naar het andere eiland te kunnen vervoeren. Niet alleen ter zee trouwens, ook te land lijkt mij het verkeers- en vervoersprobleem de zwakste schakel in de economische keten. Het moet iedereen opvallen hoe weinig intensief, zelfs op Java, vrachtauto's rijden, ja hoe weinig karren er zelfs zijn tegenover mensenruggen: de padi wordt op de rug van de sawahs naar de rijstschuur gebracht, bouwmaterialen naar de bouwwerken, meubilair naar de woningen gedragen.

Welvaartspolitiek! Het woord ontviel mij niet bij toeval. Hier ligt

de kern van de economische problematiek. „Vrijheid is een leeg woord", zo heeft Nehru ongeveer eens gezegd, „wanneer het geen inhoud krijgt door vermeerderde welvaart". Er is geen twijfel aan of de opeenvolgende Indonesische regeringen hebben haar op hun program staan. Maar vraagt men of zij op dat program wel steeds nummer 1 heeft gestaan en nu staat, dan is er wel ruimte voor enige twijfel. En er is zelfs reden tot een ontkennend antwoord op de vraag of die regeringen wel getracht hebben om de massa zelf te bezielen door het streven voor hun eigen welvaart. En toch zou dat, ons inziens, nodig, ja het eerstnodige zijn. De mensen tot meerdere arbeid aan te sporen alleen is niet voldoende: die aansporing kan slechts vat op hen krijgen, als hun daarbij een duidelijk doel voor ogen wordt gesteld. Duidelijk: d.w.z. niet slechts in het algemeen en in het vage hun voorhouden, dat zij door harder te werken hun toestand en vooral die van hun kinderen — en de Javaan is dol op zijn kinderen: ik kom daar nog op terug — kunnen verbeteren, maar dat zij dit jaar zoveel, het volgend jaar zoveel méér moeten produceren èn dat zij die meerdere productie kunnen bereiken door zus en zo te handelen. Ik heb Soekarno een rede horen houden voor de studenten in Jogja. De titel was: „bezeten door een idee". De „idee", waar de rede op uitliep, heette Irian, of, om precies te zijn: het belang van Indonesië, dat in Irian culmineerde, zolang dat nog niet verworven was. De rede was voortreffelijk, zowel van bouw als van dictie, gelijk Soekarno dat kan. En ofschoon, ook naar mijn mening, als de Republiek in de plaats van Nederlands-Indië gekomen is, Nieuw Guinea zo goed van die Republiek deel moet uitmaken als Java, zou ik die rede nog veel voortreffelijker hebben gevonden als de idee waardoor deze jonge mensen bezeten moesten zijn, niet Irian, maar de welvaart van de massa ware geweest.

Welvaartspolitiek, zo opgevat, veronderstelt echter een plan. En nu heeft de Indonesische regering wel plannen, vele zelfs, maar geen plan in de zin van een alles omvattend, alles doordringend, door de hoogste organen ontworpen, door de lagere uitgewerkt en door de laagste uitgevoerd massa-welvaartsplan, waarvan al die organen bezeten zijn en waarmee zij de bevolking zelf bezielen.

De kern van dat plan zou, naar Russisch model — ik kan het niet helpen, dat men er daar mee begonnen is — een grootscheeps electrificatie-program moeten zijn. De bodem in Indonesië met zijn snel vervallende rivieren en zijn gemiddeld 2 meter neerslag per jaar, lokt er a.h.w. toe uit. Die krachtbron zou de energie moeten leveren gelijkelijk ten bate van een kleine en middelgrote industrie, als van te scheppen

grote industrieën. Of daarbij de kleine en middelgrote industrie voorrang moet hebben, is een zo veelzijdig vraagstuk, dat ik het oordeel daarover aan bevoegderen moet overlaten. Wel meen ik te zien, dat het belang van de desa ook bij deze beslissing voorop moet staan, maar of dit nu beter gediend is met eerst de kleine industrie en dan de grote tot wasdom te brengen, dan wel de kleine zich zonder de grote niet zal kunnen ontwikkelen, dat onttrekt zich aan mijn beoordeling.

Doch hoe dit zij, door industrialisering alleen zou ook, naar mijn oordeel, het op Java zo nijpende probleem van de overbevolking kunnen worden opgelost. Althans ten dele. Voor de rest zou datzelfde plan voorzieningen moeten treffen voor de transmigratie door eerst, van rijkswege, daarvoor geschikte gronden op de grote eilanden te doen ontginnen en er dan pas Javanen heen te zenden, voorzien van de finantiële en technische middelen om zich in het nieuwe gebied staande te houden.

Als ongewild, maar welkom bijproduct van dat plan zou dan ook de regering meer vat op de bevolking krijgen, waaraan nu nog wel, ook volgens het oordeel van zo bij uitstek deskundigen als Sjahrir en zijn partijgenoot Sumitro, het een en ander ontbreekt. En begrijpelijkerwijs ontbreekt, want een bovenlaag van intellectuelen is er wel beter aan toe dan vóór de bevrijding, maar voor de „gewone man" geldt dat niet. Integendeel: hij is er slechter aan toe. De lonen, met name die in de havens en op de ondernemingen, zijn wel omhoog gegaan, maar de prijzen — in de eerste plaats die van de rijst — zijn het nog veel meer. Dat is niet de schuld en zeker niet de uitsluitende schuld van de Indonesische regering; veeleer is de oorlog er de oorzaak van, die alle volken heeft verarmd en de armste het meest, maar het is niettemin een feit. En waar dit zo is, hoe zou men zich dan over een zekere onverschilligheid ten opzichte van de regering verbazen? Zou daarentegen dat grote plan ontworpen, uitgewerkt en uitgevoerd worden, dan zou het alle cellen van de bevolking doordringen, zoals ons bloed alle bloedvaten vult; dan zou ieder volgen, waar zo werd voorgegaan; dan zou men moderne landbouwmethoden kunnen toepassen, die de rijstproductie zouden vermenigvuldigen — terwijl er nu rijst moet worden ingevoerd; dan zou men ook weer de hand kunnen houden aan de bepalingen tegen de ontbossing, wat zo dringend nodig is tegen de nu steeds toenemende erosie, waardoor op de duur alle vruchtbare grond naar zee wordt gespoeld; dan zou men ook niet meer zien, wat men nu bijvoorbeeld waarneemt, dat enkele desa's ongestraft steeds meer stukken indijken van het meer bij Semarang, dat, meen ik, niet alleen voor de electriciteitsvoorziening van die stad, maar ook ter bevloeiïng van het Demakse moet

dienen, maar dat nu, steeds inkrimpend, die functies steeds minder vervullen kan.

Eén groot welvaartsplan. Gemakkelijk gezegd, zal men wellicht tegenwerpen, maar de kosten? Hier stuit men weer op de „gespleten" economie. Er zijn, in theorie, drie methoden om het kapitaal, nodig voor een dergelijk plan, te accumuleren. Men kan het van het buitenland lenen, men kan het zelf besparen of men kan het verdienen door te exporteren. De eerste methode houdt een gevaar in, dat men echter verminderen kan, door haar met mate en met beleid toe te passen. De tweede methode: minder eten en harder werken is objectief misschien de beste, maar subjectief de moeilijkste. Het lijkt ook zeer de vraag of Indonesië haar wel toe kàn passen: er is een grens aan 's mensen uithoudingsvermogen en die lijkt daar wel bereikt. Daar staat evenwel tegenover, dat er nauwelijks een land is, waar de derde methode, die van de export, zoveel mogelijkheden voor kapitaalsaccumulatie schijnt te bieden als juist Indonesië. Het is immers overrijk aan grondstoffen en juist aan grondstoffen, die men elders heftig begeert. Dat feit op zichzelf is bekend genoeg, maar dat wil niet zeggen, dat de Indonesische regering er reeds alle voordelen uitgehaald heeft, die er in zitten. Dat is zeker niet zo. En dat is niet zo tengevolge van die gespleten economie. Zij zal het, ons inziens, dàn pas kunnen, wanneer zij zich waar mogelijk, hetzij door belastingpolitiek, hetzij door mede-investering, of waardoor dan ook, in het bezit stelt van de productie der grondstof-leverende export-bedrijven en daarmee die gespletenheid opheft. Een gedurfde economische politiek zonder twijfel. Maar die durf kan zij opbrengen mits zij de kracht, daartoe nodig, put uit haar bezetenheid door het grootse plan voor de welvaart voor de massa der Indonesische bevolking. Die economische politiek kan ik niet anders beschouwen dan als het recht en ook de plicht — beide vallen hier samen — van elke regering der vrije Indonesische Republiek.

Wordt vervolgd

M. Mok

DE SPOORWEGSTAKING[1])

Boven de schemerkust van het verleden,
waaraan de golf verloopt van jaar na jaar,
heft zich een vuursein op: negentienhonderd drie;
getal welks naam een vlam geworden is,
die nu nog, na een halve eeuw van storm,
te trillen staat en huiveringen jaagt
door het herdenkend hart.
Want in dat jaar heeft zich in Nederland
één ogenblik de morgenwind der vrijheid
verinnigd tot een warmte als niet meer
geopenbaard is in de atmosfeer.

De ruige mannen van de waterkant,
daar waar het open IJ de hemel vangt,
de kromme zwoegers tegen weer en wind,
hadden hun schouders tot een brug
aaneengevoegd; zo stond daar hun gelid,
van binnenuit bezield, van buitenaf
bespogen, vastgenageld in zijn trots.
En elke meester die de kracht van één
dier mannen tot zijn dienst riep, zag voortaan
een mens in wapenrusting, een soldaat
bekleed met licht,
een sterke, die niet week toen men zijn rij
te splijten poogde, maar de vuist
omlaagstak en de arbeid rusten liet.

Geen werker, die zijn leven uit de nacht
van de bewusteloosheid had gered
en achter elke dag de nieuwe dag
der wereld hoorde ademhalen,
kon arbeid overnemen, waarop eens
de hand van een verrader had gerust.

[1]) De volledige tekst verschijnt eerstdaags bij N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam.

Vandaar dat plotseling het spoorwegvolk
tezamendromde als een leeuwenkudde,
die onraad speurt;
gelijk een bijlslag kliefde hun besluit
de atmosfeer: wij trekken onze hand
terug van al wat, door een slinks bedrijf,
nu nog gelost wordt aan de waterkant.

Een stilte sneeuwde neer, toen dat besluit
gevallen was, en in die stilte stond
het proletariaat gelijk een woud
te horen naar het groeien van zijn kracht;
reeds voelden zij hun meesterschap
opstijgen in hun armen, reeds begon
de aarde te krimpen onder hun blik.
Maar als een onweerswolk broeide de toorn
der spoorwegkoningen en amper had
de eerste werker bij het woord
van solidariteit zijn daad gevoegd,
die dromen opriep van een heilsgetij,
of reeds trof hem de bliksem uit die wolk
en rukte hem los van de levensgrond,
waarin zijn kracht geworteld had gestaan.

Toen werd de tijd gespleten door een stem,
donkerder dan het rollen van de zee;
diep uit de schepping brak de woede los
der proletariërs, die hun élan
tientallen eeuwen hadden ingehouden
en nu, terwijl hun mond de eerste teug
licht binnenhaalde, werden neergetrapt.
Zij richtten zich weer op, een mensenmuur,
een legermacht die zich naar voren drukte
dwars door het spervuur van de haat,
maar plotseling bleef stilstaan op dit woord:
het spoorwegvolk legt alle arbeid neer!

Een wintermorgen schoof de horizonnen open,
het slapend land werd met licht overvlaagd;
de tijd begon opnieuw te ademen

in mensen die verschenen aan de kim.
Het leek een dag te worden zonder kleur,
een nauwelijks zichtbare waterscheiding
tussen twee oevers van vergetelheid.
Maar ginder, waar het rustend Amsterdam
nog in zijn grijze vleugels lag gedoken,
verhieven enkelingen een gelaat,
dat door de vlammen van een vreemde koorts
werd aangegloeid: het hart van Nederland
zou straks ontwaken onder de gesloten
vuist van het proletariaat.

Het grote zenuwstelsel van het land,
de spanningsbanen, die de levensdrift
verzamelden en trillend verderleidden
van knooppunt tot knooppunt, het magnetisch veld,
waarin de wereld vaart en ruimte won,
was aangegrepen door een wilde kramp;
er voeren schokken door de zenuwstrengen,
maar naar het centrum toe werd alles stil,
daar had zich zulk een felle koude
in vastgebeten, dat het als versteend
onder de hemel lag, een wonderlijk fossiel,
waarin zich uren uitrekten tot eeuwen.
Daar, in de spoorweghal van Amsterdam,
was elke zucht van leven weggestorven,
het ijs der stilte had zich vastgezet
tot hoog in de berookte overkapping,
en langs de spoorbaan voer een angstig waaien,
als een gebaar dat naar een antwoord zocht,
maar tevergeefs, want alles zweeg rondom.
Op de rangeerterreinen, in de loodsen
stonden verloren de locomotieven,
hun ijzeren borsten ademden niet meer,
hun levende lichamen werden tot dode,
donkere klompen afgekoeld metaal,
nu er geen warme mensenhand meer was,
om hen te laden met de kracht
van storm en onweer, met het grote vuur,
dat innerlijke beving in hen wekte,

een hartstocht die zich op de einder wierp.
En buiten het station, door de ontsteltenis
der hoofdstad, liepen in gespannen rust
de spoorwegmannen, het helder gelaat
diep in de dag en toch daar bovenuit,
doordat binnen hun ogen zich het veld
der toekomst opende; hun leven stond
plotseling op een drempel, waar voorbij
niets anders was dan warm doorwaaide ruimte,
wier adem aanzwol in hun borst
en doortrilde tot in hun vingertoppen;
en somtijds stoof hun denken zo hoog op,
dat er een schok ging door hun harteklop.

De meesters zaten bevend in hun stoel,
die danste op de stugge golfbeweging
van het verzet: hun duizendjarig rijk
van steen en staal werd geschud door een storm,
die uit een onbekende wereld kwam,
een zwarte baaierd van vernietiging.
Dan werd de kerflijn van hun mond weer strak:
de hemel kantelde niet om, de aarde
braakte haar ingewand niet uit.
Terwijl het angstzweet nog op hun gelaat
zijn klamme sporen trok, vond reeds hun stem
haar klievende, metalen klank terug
en overlegde met het landsbestuur,
hoe men de hartstocht van het ondervolk
weer in de beddingen der wet kon dringen.
Het was te laat, en het was ook te vroeg:
de worgketting moest nog geklonken worden;
tot zolang werd de woede slechts gekeerd
door haar te geven wat zij had begeerd.

Een lichtvlaag snelde om de kim,
een hemelwijde wiekslag van geluk,
een nieuwe wereld hield zich op de speldeknop
van een seconde overeind.
Nog stonden de werkers met blinde ogen
te duizelen, toen het vergramd gezag

de wapens opnam en ten kruistocht riep
tegen het woelziek drijven der rebellen.
Van Noord tot Zuid joeg het alarmsignaal
de wraakzucht los, soldatenvoeten stampten
de blijdschap van de werkers in de grond;
de burgerij hief het verbolgen hoofd
en spuwde laster in het aangezicht
der proletariërs; de rechtsgeleerden
vlochten de koorden van hun knevelwet.

De geestkracht van het proletariaat
verwilderde onder de tegenwind
van het geweld; de vastberadenheid
der pioniers, die eenmaal als een vuist
van vuur de wolken had uiteengestoten,
werd snel vergiftigd door een broedertwist,
die enkel nog tot wanhoopsdaden leidde,
een blinde greep naar een vervagend beeld.
De tijd werd donkerder dan ooit te voren,
de eerstelingen van het nieuwe rijk
werden tot martelaren, een verloren
voorhoede, omgekomen in het slijk.
Maar achter dezen drukten nieuwe scharen
langzaam de poorten open van de nacht,
tienduizenden, bezielden door de mare
van wat het spoorwegvolk eens had volbracht.

Rennie Elisabeth Veenstra

NIEUWJAARSMORGEN VAN DE WAANZIN

Naakt is de eerste Januari-dag.
En in een blank verwachten beeft haar ziel
Of er een sluier van haar ogen viel
En ze ineens de verte duidelijk zag

Bij 't vallen van de eerste klokkeslag.
Ze houdt verbaasd dat wezentje, fragiel,
Waarvan de steeds vermoeider tijd beviel.
Ze kijkt ernaar met een verrukte lach.

Het is voor iedereen, het is van haar.
Nog kort tevoren was ze dood alleen
En nu zo'n groot geschenk: een piepjong jaar.

Ze moet er goed op passen, nu meteen
Zal ze beginnen met de oppas — maar,
Waar slopen toch de andere jaren heen?

In 't donker zijn alleen haar lippen warm,
Ze heeft die bij het laatste licht geverfd.
Ze zal de deur op slot doen achter zich
En denken, dat ze weggaat voor altijd.
Ze zal gewoon gaan lopen langs de Amstel,
Mee met de golven van de donkere Amstel,
En dan misschien zal er wel iets gebeuren.

Het doet er niet toe wat, maar iets
Waardoor ze niet meer terug zal hoeven gaan.
Ze noemt het licht en warmte, en dat samen is geluk.
Maar ook het wachten is geluk, het hopen
Zolang ze niet te moe is om te lopen.

Alleen, ze moet de sleutel in haar hand
Stevig vasthouden, want je kunt niet weten.
Ze mag waar ze vandaan komt niet vergeten.
Als het geluk haar nog niet op komt rapen —
Je moet toch ergens slapen...

Elisabeth Augustin

LABYRINT

Voor de levenden maakte ik dit als dwaalweg. Moogt gij vrienden u altijd verheugen in het labyrint.

Uit het inschrift van de marmeren grafstele van Quintus Julius Miletus te Rome.

MARIANNE

Is het werkelijk pas enkele dagen geleden gebeurd? Ik weet niet welke datum we hebben, ik heb verzuimd de kalenderbladen af te scheuren. 27 Juli staat er. Rood, het was immers een Zondag. Vandaag zal het Donderdag zijn of Vrijdag. Nog geen week. Mij lijkt het een eeuwigheid. Op die Zondag gebeurde het. Doortje had er een voorgevoel van, zij wilde ons niet laten vertrekken, ze huilde en stampvoette, ze smeekte ons haar mee te nemen. Ik vermoedde niets. Ik was al niet meer hier in onze woning, ik was aan zee, in het hotel, ik zat er met Victor te praten, ik zag mij weer in de armen van Paul. Ik lachte en verzekerde haar dat we spoedig terug zouden komen. Blind was ik. Ik huichelde, loog tegen haar. Want ik wist dat we op z'n minst een week van huis zouden blijven en ik had kunnen weten wat een week voor een kind betekent. Met deze leugen is het begonnen. Van toen af heeft alles zich logisch ontwikkeld. Ik herinner me hoe onrustig ik was toen wij vertrokken. Toen we in de wagen zaten keek ik nog eens omhoog naar onze ramen, maar Doortje vertoonde zich niet. Liefst was ik weer uitgestapt en naar boven gegaan, maar we reden al de straat uit en ik zei tegen mijzelf dat het verkeerd was Doortje overal mee naar toe te nemen. Het is beter voor haar eens alleen te blijven, zonder ons. Zij moet eraan wennen, ze mag zich niet te veel aan ons hechten, dacht ik. Ik weet maar al te goed hoe verkeerd het is zijn kinderen altijd bij zich te houden. Ze moeten het immers, vroeg of laat, buiten hun ouders stellen. Toen zag ik natuurlijk weer mama voor me en hoe ik afscheid van haar nam. Tijdens de hele tocht drukte de gedachte aan Doortje mij. Waarschijnlijk was ik daarom zo nerveus, toen bij die onbewaakte overweg plotseling de koplamp van die locomotief van opzij op ons aanstoof. Ik weet niet meer waar de trein vandaan kwam, van welke kant, ik weet alleen nog dat het licht van die lamp brandde, zo fel, dat de lucht opeens donker leek. Loodgrijs als tijdens een onweer. Ik gilde van schrik en greep naar Victors arm. Victor liet het stuur los en legde

zijn hand op de mijne. Paul hoorde ik achter mij in lachen uitbarsten. Hij zei: dat scheelde niet veel of we waren er geweest. Toen waren we echter al over de rails en een eind het bos in gereden. Ik beefde nog toen de wagen stopte en Paul mij verzocht uit te stappen en het hotel te gaan zoeken. We waren het niet eens geweest omtrent de juiste route. Paul had mij op de kaart willen bewijzen dat we op de grote straatweg moesten blijven. Ik keek niet naar die kaart. Ik wist dat we toen, voor de oorlog, rechts afgeslagen waren, het bospad in. Ik heb een hekel aan kaarten en gidsen, ik ga op mijn instinct af. Wanneer ik me vergis, dan heb ik daar nooit spijt van. Ik geloof in een diepere betekenis van omwegen en dwaalwegen. Paul kan dat niet begrijpen. Hij wil geen tijd verliezen, hij tracht steeds de kortste weg te nemen. Ik laat hem begaan, ik laat zo veel mogelijk de leiding aan hem over. Maar deze keer was het voor mij belangrijk zelf de weg te ontdekken. Die weg, die ik in gedachte honderden malen was gegaan, die mij in mijn dromen voor ogen had gestaan. Met gesloten ogen had ik die weg moeten kunnen vinden. Daarom kon ik deze keer niet toegeven, daarom heb ik volgehouden dat we het bos in moesten rijden en daarom heeft Paul op spottende toon gezegd dat ik uit moest stappen en het hotel gaan zoeken. Ik stapte uit. Ik was er zeker van dat we vlak in de buurt waren. Alleen kon ik niet dadelijk op onderzoek uitgaan, omdat ik me duizelig voelde. Het zandpad werd onder mijn voeten vandaan getrokken, de bomen aan weerskanten gleden me tegemoet en langs me heen, alsof ik nog in de rijdende wagen zat. Ik leunde tegen het portier van de auto, dat heet aanvoelde van de zon. De warmte drong door mijn blouse heen. Het was alsof een brede hand op mijn rug was gaan liggen. Net zo heeft eens de hand van Pierre op mijn rug gerust. Dat was in Duitsland voor de woning van mijn ouders. Het was koud en ik rilde. Toen legde hij zijn hand op mijn rug om me te verwarmen. Het was geen grap, ik zag aan zijn gezicht wat die aanraking voor hem betekende. En het was alsof zijn gevoelens door zijn hand op mij werden overgebracht. Ik wist toen voor 't eerst wat er tussen ons gaande was.

Trilde de auto of trilde ik zelf? Ik weet het niet. Ik stond op het platform van een draaimolen, ik was weer een kind. De molen draaide al langzamer, stopte, maar nog altijd leek hij rond te toeren, ik durfde niet af te stappen, ik trilde en was misselijk en zag de hele kermis langs me heen cirkelen, kinderen en volwassenen, kraampjes, tenten, luchtballons, windmolentjes, opgeblazen beesten van gummi. Het ergste was de muziek, dat door elkaar heen dreunen van verschillende melodieën, zo hard, zo meedogenloos, dat ik meende erdoor te worden ver-

pletterd. Dat was geen muziek, gekrijs was het, een opgeschrikt oerwoud vol apen en papegaaien.

Hoe lang zal ik tegen de auto hebben staan leunen? Niet lang waarschijnlijk, want Paul en Victor merkten er niets van. Zij bleven in de auto zitten. Ik wandelde verder het bospad op. Het liep een eindje recht door, daarna begon het te slingeren. Het terrein werd heuvelachtig. Ik zag vertrapte schelpjes tussen het zand. Hier vlakbij moesten de duinen zijn. En daarachter de zee. In talloze scherven weerspiegelde de zon zich in haar, fel wit. Of zou de zon niet al dalende zijn, rood, purperrood, koperrood? Hoe vaak heb ik dat vroeger gezien: het watervlak overgoten met purper of koper en boven het water nog eens hetzelfde, beeld en spiegelbeeld. Ik moest het telkens weer gaan zien, avond aan avond. In gedachte vergeleek ik het met zonsondergangen op schilderijen en ik wist dat geen schilder in staat was het weer te geven. Ik zelf heb het nooit geprobeerd. Maar ik herinner me die avond dat ik met Pierre aan het water stond en tegen hem zei: wie dat zou kunnen schilderen! Pierre antwoordde dat men alles kon schilderen indien men schilderen kon. Zijn arrogante toon heeft me geërgerd. Ik had hem willen vragen of hij het soms... Bijtijds schoot me te binnen dat hij inderdaad in staat zou zijn alles te schilderen, ook de gloed van zonsondergangen. Hij hield echter niet van het schilderen van landschappen. De enkele studies naar de natuur die ik van hem kende noemde hij décalcomanieplaatjes. Hij verscheurde ze of gaf ze weg. Ik was dolblij wanneer ik ze bemachtigen kon.

Die avond aan het water in Duitsland...

Nu stond ik weer voor water en staarde in de gloed van de ondergaande zon. Tenminste verbeeldde ik mij dat. In werkelijkheid was ik op het bospad blijven staan. Ik stond er en zag toch de duinen voor me die achter de bomen moesten beginnen. Ik liep tussen de boomstammen door, klom de duinheuvels op, daalde weer af en op een duintop boven het strand zag ik de zee in haar rode pracht en de rode lucht erboven. Al die tijd stond ik roerloos op dezelfde plek van het paadje, ik was er mij van bewust, maar ik bestond niet meer uit één lichaam, ik stond er en beklom tegelijkertijd de duinen en stond boven de zee en zag hoe mijn tweede ik de handen voor het gezicht sloeg en begon te snikken. Ik zag het niet slechts, ik voelde iets in mij meetrillen. Maar ik stond stil, ik maakte geen gebaar, ik keek kalm naar mijn schaduwbeeld daar op die duintop, dat zich aanstelde en komedie speelde. Het veinsde een ontroering die ik niet onderging. Wat was er met mij aan de hand? De zee heeft mij altijd tot in de kern van mijn wezen in beroering gebracht.

Haar aanblik deed mij het vergaan van de tijd vergeten. Ik vergat mijn angst, voelde me veilig en kalm. Tot nog toe altijd, maar nu niet. Dat ik de zee in werkelijkheid niet zag deed er niet toe, ik wist haar vlakbij, ik hoorde haar ruisen, ademen. En toch deed 't mij niets, bleef ik onbewogen, voor het eerst van mijn leven maakte de nabijheid van de zee geen indruk op mij. Kwam dat door mijn verontrust geweten, doordat ik onafgebroken aan Doortje moest denken? Nog even zag ik mijzelf daar op die duintop de handen voor mijn gezicht slaan, een ontredderde schaduw voor een zee van gesmolten koper, dan was ik weer alleen en één en geenszins bedroefd. Ik herinnerde mij dat ik beloofd had het hotel te zullen vinden. Ik wendde mij meer naar rechts, waar een nog smaller paadje tussen hoge dennen kronkelde. Het was daar angstwekkend stil. Het was een plaats om aan moord en verkrachting te denken. Ik begon te vrezen dat ik me vergist had, dat ik verdwaald was, dat daar nooit mensen langs kwamen. Toen zag ik echter iets grijsachtigs tussen de boomstammen door. Ik liep vlugger en stond na enkele passen voor een muurtje, dat gedeeltelijk was ingestort en verbrokkeld. Stenen en puin lagen op de grond. Erboven verhief zich een paal, een soort van wegwijzer. Ik ging er naar toe en moest op mijn tenen gaan staan om het half vergane schrift op het bordje te kunnen ontcijferen. PARKEERTERREIN stond er. Achter de paal strekte zich een duinpan uit. Hoewel het dagen lang niet geregend had liepen karresporen door het zand. Een geparkeerde auto viel nergens te bekennen. Tegen de helling aan, beneden de paal, lag een donker voorwerp, een stalen zwart geblakerde matras. Daarnaast een kluwen roestig ijzerdraad en verder weg iets zwarts dat zachtjes heen en weer bewoog. Verkoold papier? Dat zou weggewaaid zijn. Flarden stof waarschijnlijk, half vergane flarden stof. Ik staarde er naar en zag ze veranderen in vlokken roet die uit de rooster van een luchtkoker wapperden. Het was de luchtkoker in de keuken van mijn grootouders, in Berlijn. Jaren achtereen was ik in die keuken gekomen zonder er op te letten. Pas op de dag dat ik er voor 't laatst kwam, keek ik omhoog. Vermoedelijk keek ik omhoog om mij alles goed in te prenten, voor altijd. Ik wist immers dat ik nooit meer in deze woning zou komen nu grootmoeder gestorven was. Reeds werden de meubels weggehaald, stonden manden en kisten gereed met porselein en glas, prenten en snuisterijen. De keuken was leeg, er hingen niet eens meer de gordijnen voor de ramen. Slechts het zeiltje boven de waterkraan zat nog tegen de muur geplakt. Er stond in blauwe gekrulde letters de spreuk op: *Sich regen bringt Segen.* Ik keek omhoog naar het rooster en walgde van die wapperende vlokken roet. Zwarte

kronkelende wormen. En opeens waren het geen wormen meer maar verkoolde lijken en ik wist dat één van ons of wij allen eens zo volledig zouden verbranden dat er alleen maar roet overbleef. Ik huiverde en toen ik van grootvader afscheid nam, die zijn kleren in een koffer legde, durfde ik hem niet aan te kijken. Ik vreesde dat hij mijn gedachten van mijn gezicht af zou kunnen lezen, de gedachte dat hij het zou kunnen zijn die...

Ten opzichte van mama had ik geen voorgevoelens, al had ik bij het zien van haar rouwkleren nog het eerst aan roet kunnen denken. Zij jammerde als een kind dat zij nu geen tehuis meer had. Ik vond het overdreven. Had zij niet nog haar eigen woning en papa en Paul en mij? Pas toen het gebeurd was, toen ik het van haar wist, schoten die vlokken roet mij te binnen, bracht ik ze in verband met...

Een getoeter deed mij opschrikken. Ik hield mijn oren met allebei mijn handen dicht, ik meende die locomotief weer op ons af te zien stuiven, mijn ogen werden verblind door het felle licht. Maar dan drong de werkelijkheid weer tot mij door. Dit was niet het gillen van een stoomfluit, het was het toeteren van een claxon, van een auto, het was Paul of Victor die mij een teken gaf. Opgelucht, al trilde ik nog over al mijn leden, liep ik langs het slingerpaadje terug en riep reeds vanuit de verte dat ik het hotel gevonden had. Want opeens herinnerde ik me dat het achter het zogenaamde parkeerterrein lag. Ik had eens achter het hotel getennist en vanuit het tennisveld had ik die duinpan zien liggen. Ik ging nog verder terug en riep dat zij de wagen beter daar op het bospad konden laten staan. We zouden het hotel aan de achterkant bereiken en daar was niets dan woestijn, een Sahara.

Vanaf de plek waar ik stond kon ik een gedeelte van de auto zien, de motorkap en de voorruit. Op 't eerste gezicht wist ik niet wat het was dat daar als een robijn gloeide en fonkelde. Even later begreep ik dat de avondlucht zich in de ruit weerspiegelde. Dat ongelofelijke rood! Ik kon mijn ogen er niet van afwenden tot ik Paul en Victor naar mij toe zag komen. Ze droegen koffers en dekens en liepen achter elkaar omdat de weg zo smal was. Ik nam een tas van Paul over, draaide me om en liep als een gids voor hen uit. We moesten afdalen en weer omhoog klimmen. Ik hoorde Paul achter me hijgen en een keer vloekte hij, maar ik trok mij er niets van aan. Ik was zo opgewekt als maakten we slechts een uitstapje, een vacantietocht. De gedachte aan Doortje verontrustte me niet langer. Voor 't eerst sinds het einde van de oorlog voelde ik me vrij en licht, overmoedig haast. Dat had echter ten gevolge dat ik niet goed uitkeek en een te grote stap nam toen ik de

helling opklom. Mijn rok was nauw, ik struikelde en zou gevallen zijn indien Paul me niet had opgevangen. Ik voelde een stekende pijn in mijn enkel. Waarschijnlijk had ik hem verstuikt, maar niet erg want ik kon gewoon doorlopen.

Iets roestkleurigs daagde voor ons op, een kleur die mijn ogen goed deed. Met voldoening herkende ik het tennisveld. Het was in orde, ik had het hotel weten te vinden, al bereikten we het aan de achterkant. Daar dook het grote witte gebouw op. De lucht erboven leek grijs, de zon was blijkbaar reeds ondergegaan. Werkelijk reeds ondergegaan? Hoe vlug, hoe ontzettend vlug was de middag in de avond overgegaan!

We liepen langs de linker zijkant van het huis. Het was er vrij donker hoewel er geen bomen staan. Slechts laag struikgewas op een gras- of heidevlakte. Blijkbaar wordt dit terrein nu als kinderspeelplaats gebruikt. Ik zag er, zwart tegen de grijze lucht, een schommel verrijzen, twee hoge palen en een dwarsbalk. Hij deed aan een galg denken daar in de schemering, die schommel.

Toen de gedachte aan een galg in mij opkwam, kreeg ik een rilling. Meteen was ik er mij van bewust waar ik me bevond. Daar waar de schommel staat was vroeger een kleine dwaaltuin. Die lage, eens kunstig besnoeide bukshaagjes zijn er nog van over gebleven. In die dwaaltuin heb ik mama zien rondlopen en angstig, als was het geen spel maar ernst, naar de uitgang zoeken. Aan die kant van het hotel was haar kamer geweest, haar raam had uitgekeken op het tuintje. Het ademen viel mij moeilijk, ook het lopen opeens. Het was alsof ik door water stapte, ik kwam niet verder. Mijn enkel begon weer pijn te doen. Hoewel ik geen bril op had kwam er een waas voor mijn ogen als keek ik door beslagen glazen. Ik voelde de aanwezigheid van mama, daar, waar zij immers slechts enkele dagen gelogeerd had. Nu achteraf begrijp ik het. Ik was er ondanks alles niet op verdacht geweest dat het weerzien met het hotel en zijn omgeving zo schokkend zou zijn. Zeker, ik had deze reis als een vuurproef beschouwd. Ik had dit alles terug willen zien, had mij ervan willen overtuigen dat ik er nu tegen kon. Want pas wanneer ik wist dat ik er tegen opgewassen was kon ik met Victor spreken, kon ik het riskeren met hem te breken. Ik was ervan overtuigd geweest dat ik de confrontatie met het verleden zonder meer zou kunnen doorstaan. Ik had mij niet het verschil gerealiseerd met thuis. Hier bij ons in huis heeft mama veel langer gewoond dan in het hotel aan zee. Elke kamer, elk meubelstuk, het linnengoed en het eetgerei, alles is eenmaal getuige geweest van haar bestaan. En toch is haar schaduw hier in onze woning reeds lang verbleekt, terwijl ze daar

in de nabijheid van het hotel nog haast zichtbaar rondwaart. Dat komt waarschijnlijk doordat het leven thuis gewoon door is gegaan. Wij anderen hebben op de stoel van mama gezeten, van dezelfde borden gegeten, uit dezelfde glazen en kopjes gedronken als zij. In het hotel en zijn omgeving echter heeft het leven, voor mij althans, stilgestaan. Ik heb niet gezien hoeveel voetstappen over de hare heen zijn gelopen. Voor mij is daar alles nog zoals jaren geleden en het vervult mij met bitterheid dat het zo ongerept heeft mogen blijven bestaan terwijl zij...

De weg langs het hotel leek mij eindeloos. Het was alsof ik niet verder kwam, alsof ik stilstond. In werkelijkheid moet ik tamelijk vlug, al was het dan ook wat hinkend, doorgestapt zijn, want ik liep nog altijd voor Paul en Victor uit.

Op het moment dat we de voorgevel van het hotel bereikten, vlamde daar op het terras het licht op. Een schijnwerper boven de ingang van het huis wierp een stroom van wit licht over de hele lengte van het terras, een tweede ernaast verlichtte de plaats waar, zoals ik me later herinnerde, een trap steil naar beneden leidt, naar de boulevard. Merkwaardig leek het mij dat behalve dit felle licht nog op elke tafel een lampje met een metalen kap brandde en dat het geelachtige schijnsel van deze lampjes zich duidelijk aftekende. Elke tafel leek een door een laagstaande zon beschenen eiland. Hierdoor kwam het dat de armen en handen op de marmeren tafelbladen een warme vleeskleur hadden, terwijl de gezichten in het licht van de schijnwerper er uit zagen als wit gepoederd of geblanket. Op mij maakte het terras een spookachtige indruk. Ik kon me nauwelijks voorstellen dat die mensen er reeds hadden gezeten en gepraat voordat wij waren komen opdagen. Hadden ze dan al die tijd in de schemering vertoefd? Hadden ze op een sein gewacht, op het aanfloepen van het licht misschien, om tot leven te ontwaken? Voerden ze een komedie voor ons op?

Het was in de eerste plaats de kellner die mij wantrouwig maakte. Hij stond wijdbeens in de gang tussen de twee rijen tafels en scheen ons te hebben verwacht. De priemende zwarte oogjes in zijn apengezicht staarden ons zonder uitdrukking tegemoet. Dit kale vettige hoofd kende ik en tevens wist ik beslist dat deze kellner toen, voor de oorlog, niet in het hotel was geweest. Ik herkende hem zoals men een acteur herkent, al staat hij telkens weer in een andere vermomming op het toneel. Een kellner, jazeker, ik had hem ook vroeger als kellner gezien, lang voor ons vertrek uit Duitsland nog. En opeens wist ik dat het de kellner was die ons altijd bediend had, mijn ouders en mij, wanneer we een uitstapje hadden gemaakt naar Grünau en daar in de tuin

van het grote café-restaurant aan het water hadden gezeten. Maar... kon het wel dezelfde kellner zijn? In Grünau waren we jaren geleden geweest toen ik nog een schoolmeisje was, en deze man leek niet in 't minst verouderd. Ook vroeger reeds had hij die schaduwen onder zijn ogen, was zijn hoofd kaal en geelachtig als was. We hadden vermoed dat hij een leverkwaal had en niet oud zou worden. Doordat zijn hoofd in het licht van de schijnwerper paarsig wit leek, viel van de ziekelijke huidskleur en van de schaduwplekken onder de ogen weinig te bespeuren. Hij scheen daardoor eerder jonger dan toen, en tevens onwezenlijker.

Een leverpatiënt, een zieke. Ik zag hem in m'n verbeelding ineenkrimpen en braken. En toen pas wist ik dat hij me weliswaar aan die kellner uit Grünau deed denken, maar ook aan die gorilla in de dierentuin, voor wiens kooi ik verleden of eerverleden jaar samen met Doortje heb gestaan. Het beest had overgegeven en likte het braaksel weer op. Ik had vlug verder willen gaan om Doortje die aanblik te besparen, maar zij was blijven staan en op haar gezicht had ik inplaats van walging diep medelijden gelezen. Ik begreep dat er voor haar geen verschil bestond tussen dier en mens, dat dieren voor haar waarschijnlijk meer betekenden dan mensen.

Ik voelde opeens sympathie voor die kellner, ook al verroerde hij zich niet toen Paul hem zijn naam noemde en zei dat we kamers hadden besteld. Hij bleef wijdbeens staan, als had hij tot taak het terras te bewaken. Hij maakte slechts een korte beweging met zijn hoofd naar de ingang van het hotel. Paul, geïrriteerd, drong met zijn bagage langs hem heen.

Op dit moment overviel mij een ontzettende angst. Ik durfde het terras niet verlaten waar die aapachtige Cerberus stond en waar elke tafel een veilig eilandje was. Ik vreesde binnen in het hotel een nog lichamelijker ontmoeting met mama. Binnen op die vrij smalle gangen en trappen kon ik haar immers niet ontwijken. En hoewel ik haast verlamd was en niet durfde roepen, gaf de angst mij tevens de kracht Paul achterna te hollen voordat hij de deur had bereikt.

Hakkelend bracht ik eruit dat ik nog niet naar boven wilde. Mijn enkel deed zeer en ik had dorst en moest iets drinken.

Terwijl ik het zei, voelde ik inderdaad weer steken in mijn enkel en ook dorst kwelde mij, hoewel we niet lang van tevoren onder het eten bier hadden gedronken. Mijn keel was uitgedroogd en prikte alsof er splinters hout in zaten. Victor, die begreep dat ik een reden had om buiten te blijven, kwam mij te hulp. Hij zette zijn koffer naast een tafel

neer en liet zich op een stoel vallen. Even maar, zei hij, het is zonde om naar binnen te gaan op zo'n avond.

Paul kwam terug tot aan de tafel van Victor. Ik zag dat het wit van zijn ogen met rode adertjes doortrokken was. Ik ga naar boven, zei hij, ik voel me niet goed.

Hij had onderweg over hoofdpijn geklaagd. In het licht van de schijnwerper zag hij er niet slechts lijkwit uit, maar vervallen, oud. Scherper dan anders tekenden zich zijn jukbeenderen en de groeven op zijn voorhoofd af. Het speet mij dat ik geweigerd had hem te vergezellen. Ik greep naar de tas die hij droeg en zei dat ik met hem mee wilde gaan. Hij liet de tas echter niet los, duwde me van zich af en snauwde, terwijl hij zich weer naar de ingang van het hotel wendde, dat ik op het terras moest blijven. Hij wilde alleen zijn.

Ik liep een paar passen achter hem aan en riep dat hij later misschien nog beneden kon komen, wanneer hij zich beter voelde.

Hij gaf geen antwoord meer. Ik ging naast Victor aan het tafeltje zitten, doodmoe opeens. Onze reis scheen in een ongelukkig teken te staan. Bij het vertrek de tranen en het tegenstribbelen van Doortje, onderweg het gekibbel over de juiste route, de omweg door de zandkuil, die mij en Victor niet hinderde, maar Paul natuurlijk wel. En onderweg Pauls hoofdpijn en nu zijn wrok omdat ik niet dadelijk mee naar onze kamer had willen gaan. Ik had deze vacantietrip voorgesteld omdat ik op een verzoening tussen Paul en mij had gehoopt. Maar reeds bij onze aankomst in het hotel was de verwijdering groter geworden dan ooit.

Victor bestelde wat te drinken en bood mij een sigaret aan. Hij sprak fluisterend, ik merkte hoe pijnlijk hij de situatie vond. Nadat de kellner flessen en glazen voor ons had neergezet, informeerde Victor of Paul door een bepaalde aanleiding zo uit zijn humeur was, of hij misschien argwaan had gekregen.

Ik ergerde me over zijn gefluister. Ik ergerde me er over dat ik daar naast Victor zat inplaats van boven bij Paul te zijn die me nodig had. Ik zag mij in de kamer van het hotel op m'n tenen rondlopen, zag dat ik aspirine klaarmaakte en mijn hand op Pauls voorhoofd legde. Begreep Victor niet hoe ik er naar verlangde dat tussen Paul en mij alles weer zou zijn zoals vroeger! Ik deed een nijdige haal aan mijn sigaret en zei dat het vanzelf sprak dat Paul iets had gemerkt, hij was immers niet blind of doof.

Victor zweeg een poos. Natuurlijk had de scherpe toon van mijn woorden hem gekwetst. Toen begon hij opnieuw te fluisteren. Het was

niet zijn schuld wanneer Paul iets had gemerkt, hij was voorzichtig geweest.

Ik antwoordde dat het nog minder mijn schuld kon zijn, ik had Paul van begin af aan willen sparen en dat wilde ik nu meer dan ooit. Paul mocht nooit iets te weten komen, we moesten hem trachten te overtuigen dat hij zich vergist had en teneinde een ontdekking te voorkomen moest het van nu af aan uit zijn tussen Victor en mij, volkomen uit.

Ik had verschrikkelijk opgezien tegen deze uiteenzetting. Thans in mijn geprikkeldheid vond ik zonder moeite de juiste woorden. Was de zielerust van Paul geen steekhoudend argument? Toch voelde ik me niet op mijn gemak. Ik had het vernederende gevoel onoprecht en onrechtvaardig te zijn en zou Victor om vergiffenis gevraagd en mijn woorden teruggenomen hebben, had ik niet moeten vrezen verkeerd te worden begrepen. Ik moest voorzichtig zijn. Elke tegemoetkoming kon er toe leiden dat ik me opnieuw aan een ketting legde. Ik moest doorzetten, schoon schip maken, nu meteen, anders kwam er nooit iets van. Om Victor hoefde ik me niet bezorgd te maken. Hij heeft een uiterst gevoelige natuur, dat is juist, maar door zijn Boeddhistische levensopvatting en doordat hij in zijn verzen alles uitspreekt wat hem kwelt, komt hij er makkelijker over heen dan iemand die zich niet zo gauw aan zijn smart overgeeft. Paul bijvoorbeeld, bij Paul is het veel erger wanneer hem iets dwars zit. Hij kan zich uitstekend beheersen, laat nooit merken wat er in hem omgaat en neemt ook niet licht iets tragisch. Maar als hij eenmaal door iets gegrepen is dan zit het diep, dan laat het hem niet meer los. Ik weet hoe Paul onder de verwijdering geleden heeft die tussen ons is ontstaan. Hij heeft er nooit over gerept, maar ik voelde dat hij op 't punt stond te bezwijken. De vrees hiervoor was het dan ook die mij hard maakte ten opzichte van Victor. Natuurlijk, ik voelde medelijden met hem. Ik heb tegenover Victor al eerder een slecht geweten gehad, omdat ik hem niet de hele waarheid heb kunnen vertellen. Maar mijn medelijden met hem was geringer dan dat met Paul. Terwijl ik naast Victor zat was ik meer bij Paul dan bij hem. Ik maakte me bezorgd om Paul. Misschien was hij ziek geworden, misschien was hij in zijn wanhoop in staat...

Het maakte me wrevelig dat Victor me van mijn gedachten aan Paul afleidde. Hij zei, nadat hij weer een poos had gezwegen, dat alles gebeuren moest zoals ik het juist achtte.

Belachelijk! Het sprak vanzelf dat hij zich naar mij moest schikken. Bovendien mompelde hij zo zacht dat ik hem nauwelijks kon verstaan.

Ik zag dat zijn hand beefde waarmee hij zijn sigaret uitdoofde. Hij maakte het mij niet moeilijk onbarmhartig tegen hem te zijn. Zo was het mij altijd met hem gegaan: zodra zijn overgevoeligheid aan het licht kwam, kon ik niet in 't minst met hem mee voelen. Hij leek me dan kinderachtig, onmannelijk, zijn houding riep een hatelijk verweer in mij wakker. Ook nu weer. Jij met je sentimentaliteit, dacht ik, jij *Dachkammerpoet,* jij... mof!

Hierna echter sloeg zijn stemming om. Ik was te ver gegaan, ik was werkelijk te ver gegaan. Was dan zijn sensibiliteit niet juist de oorzaak geweest dat ik hem zo nodig had gehad, dat hij me had kunnen helpen in de jaren van wanhoop? Zonder hem, wat zou er zonder hem van mij geworden zijn? Ik heb altijd geweten dat ik zonder hem in een krankzinnigengesticht beland zou zijn. Mogelijk dat ook Paul, indien ik hem alles gezegd had, me had kunnen redden. Maar kon ik Paul daar ook nog mee lastig vallen? Hij was na de bevrijding immers zelf doodop. En ik wilde geen patiënte van Paul worden, wilde me niet door hem laten behandelen. Van mijn gemoedsgesteldheid af te weten, dat zou voor hem trouwens erger zijn geweest dan de kloof die tussen ons ontstond. Bovendien zou ik hem nooit hebben geloofd. Al had hij me nog zo vaak verzekerd dat ik zou kunnen genezen, dat hij me niet in een gesticht zou laten opsluiten, ik zou toch altijd verondersteld hebben dat hij 't enkel zei om mij te sparen. Tegenover zieken is elke leugen geoorloofd.

Bij de gedachte aan het leed dat mijn toestand Paul zou hebben berokkend indien hij ervan geweten zou hebben, kreeg mijn bezorgdheid om hem weer de bovenhand. Ik vergat Victor, ik hield het niet meer uit op het terras tussen die vreemde mensen, ik moest naar Paul toe, mij ervan overtuigen hoe hij zich voelde. Op het moment dat ik op wilde staan, verscheen hij in de ingang van het hotel. Binnen werd gedanst. Door de open deur drong muziek naar buiten en ik hoorde het schuren van schoenzolen op een houten vloer.

Toen ik Paul daar in de deur zag staan, in de schaduw onder de twee op het terras gerichte schijnwerpers — schijnwerpers als klokken, als zwarte alarmklokken — wist ik dat ons iets onprettigs te wachten stond. Ik kon Pauls gezicht niet onderkennen. Misschien was het zijn houding die me waarschuwde. Ik zag hem stijf op onze tafel toe lopen en hoe dichter hij bij ons kwam, hoe kalmer en onverschilliger ik werd. Voor mijn part mocht het tot een uitbarsting komen, op het terras, in tegenwoordigheid van de hotelgasten. Er was niets aan te doen, niemand had Paul tegen kunnen houden en was het ten slotte niet goed als er einde-

lijk open kaart gespeeld werd tussen ons? Op dit ogenblik had ik liever gewild dat hij het voorgoed uitmaakte, dat hij van mij vandaan ging, dan dat de toestand bleef zoals hij de laatste jaren geweest is. Ik had de onzekerheid en onoprechtheid, die ons leven drie jaar lang hebben vergiftigd, geen uur langer kunnen verdragen.

Toen Paul voor ons stond besefte ik hoe zeer hij moest hebben geleden. Hij zag er verwilderd uit, niet slechts door de onrustige gekwelde uitdrukking van zijn ogen, maar ook door zijn haren die in de war waren geraakt en grijs leken in het witte licht.

Hij keek ons om beurten aan alsof hij zich vergewissen moest dat wij het waren. En toen kwam zijn vraag, hatelijk, sissend: wie van ons de hotelkamers had besteld, Victor of ik. De betekenis van zijn woorden drong niet dadelijk tot mij door. Pas toen hij ze herhaalde, luider, dreigender, en er aan toevoegde dat er twee kamers naast elkaar waren besteld, begreep ik waar hij op doelde. Meteen doorzag ik ook het ridicule van zijn indirecte beschuldiging. Een armoedig voorwendsel om een twist uit te lokken. Blijkbaar wist Paul niets, geen feiten. Hij had argwaan gekregen en probeerde zich zekerheid te verschaffen. Echt Paul, deze onhandige aanval recht op de man af.

Van Paul had ik geen andere handelwijze kunnen verwachten, de reactie van Victor verwonderde mij. Victor was veranderd. Ineens deed hij me aan Pierre denken. Zijn anders zo kalme gezicht was verwrongen en zijn stem klonk scherp, toen hij antwoordde: Ik, ik heb die twee kamers naast elkaar besteld. En wat dan nog?

Paul keek hem woedend aan.

Jij dus. Goed dat ik 't weet. Dat is voldoende.

Is dat voldoende, vroeg Victor honend. En waarvoor is dat voldoende als ik vragen mag?

Beiden spraken steeds opgewondener. Het was een duel van woorden, slag op slag. Ik merkte, zonder mijn hoofd om te wenden, dat men aan de andere tafels opmerkzaam was geworden. De gesprekken verstomden.

Ik weet genoeg, schreeuwde Paul.

Men zag dat hij zich nog slechts met moeite staande kon houden. Hij stutte zijn handen op de rugleuning van een stoel en de hele stoel trilde.

Toen hoorde ik Victor met ijskoude ironie zeggen: Zo, je weet voldoende. Twee kamers naast elkaar, dat is inderdaad compromittant. Een misdaad in jouw ogen. Nu plotseling, want thuis heeft het je blijkbaar nooit gehinderd dat we deur aan deur sliepen. Je hebt ten-

minste nooit laten blijken dat het je hinderde.

Hij raakte in vuur, zijn stem klonk als het gekrijs van een papegaai. Het was nog altijd Pierre die daar sprak, niet Victor.

Misschien hindert het je ook dat ik bij jullie inwoon, ging hij door. Misschien heeft het je al lang gehinderd en ik was alleen maar te onnozel, te stom om het te merken. Je hebt me immers telkens weer verzekerd dat ik bij jullie kon blijven wonen, dat je het prettig vond.

Paul zweeg. Hij liet zijn hoofd dieper zakken en het ontging mij niet dat de een na de ander van de hotelgasten opstond en naar onze tafel toe kwam. Ze liepen onhoorbaar, als op kousevoeten, het maakte eerder een indruk van sluipen dan van gaan. Zij stonden ten slotte in een kring om ons heen, een heksenkring van kalkwitte hoofden en schouders en gelige armen en rompen. Het leek alsof allen dwars doorgesneden waren, alsof ze uit twee verschillende delen bestonden. Vlak naast mij durfden ze niet te komen en daardoor kon ik de kellner in de gang tussen de tafels zien staan, wijdbeens, zijn ogen zonder uitdrukking op mij gericht. Het stelde me gerust dat hij daar stond. Ik verbeeldde me dat hij er stond om mij te beschermen, ik was ervan overtuigd dat hij me bij het geringste teken te hulp zou snellen. Zijn aanwezigheid gaf mij de moed de omstanders één voor één scherp op te nemen. Het waren grotendeels vrouwen, opzichtig geschminkt, met onnatuurlijk glinsterende ogen en met sigaretten tussen haar vingers, waarvan de nagels in bloed gedompelde roofdierklauwen waren. Ook de mannen leken opgemaakt, maar dat kwam waarschijnlijk door het witte licht. Sommige van onze ongewenste getuigen sloegen, toen ze mijn blik opmerkten, hun ogen neer, sommigen glimlachten onnozel en een enkele keek me uitdagend aan. Hun schaamteloosheid begon mij te irriteren. Ik had wel met de flessen en glazen op tafel naar hen willen gooien. Laten we er een gooi- en smijtklucht van maken, dacht ik plotseling met cynische kalmte. Ik was ertoe in staat geweest indien Victor mijn aandacht niet weer op zich had gevestigd. Hij stond op en steunde met zijn armen op het tafelblad, zodat hij er in een soortgelijke houding stond als Paul. Hij boog echter niet zijn hoofd maar keek Paul aan. Op zijn wit gezicht tekenden zich donkere vlekken af terwijl hij hem toeschreeuwde dat hij zijn zielerust niet wilde verstoren. Wanneer Paul zijn nabijheid niet meer kon verdragen dan zou hij weggaan, onmiddellijk weggaan. Hij zou om een andere kamer vragen, op een andere verdieping, nee, naar een ander hotel zou hij gaan, dat was nog beter. En ook in Amsterdam zou hij een kamer gaan huren bij vreemden, in een andere buurt.

Ik verwachtte niet dat Paul hierop in zou gaan. Hij hield zijn ogen gesloten, zijn gezicht was een doodshoofd, een dodenmasker.

Victor bleef nog even stil staan. Vermoedelijk speet het hem reeds dat hij zo uitgevallen was. Hij deed zijn mond open, scheen nog iets te willen zeggen, maar onverhoeds begon hij te snikken. Hij schoof zijn stoel achteruit en baande zich, verblind door zijn tranen, een weg door de omstanders. Met de bewegingen van een zwemmer, dacht ik.

Zodra ik hem niet meer zag, vergat ik hem. De gedachte aan hem werd geheel en al verdrongen door een gevoel van deernis met Paul. Hoe graag zou ik hem hebben omhelsd en gestreeld. Als deze nieuwsgierige, op sensatie beluste menigte rond ons er niet was geweest, zou ik Paul als een kind in mijn armen genomen en vertroeteld hebben. Ik voelde opnieuw en heviger dan tevoren haat in mij opkomen tegen die mensen. Ik keek hen zo dreigend aan dat ze achteruit weken en, de een na de ander, wegslenterden. Sommigen gichelend, anderen met een onverschillig air. De meesten gingen weer aan hun tafel zitten, een kleine groep verdween in het hotel of langs de trap die naar de boulevard leidt. Er werd weer gepraat en gelachen.

Paul had intussen de stoel, waarop hij had staan leunen, omgedraaid en zich er schrijlings op neer laten zakken. Hij zat er met de armen om de rugleuning geklemd, een jongen die paard rijdt. Zijn ogen hield hij nog altijd dicht. Ik wist niet wat te doen. Ik werd als het ware naar hem toe getrokken, het was alsof hij naar me riep, ik durfde hem echter niet aan te raken. Onwillekeurig keek ik rond als zou iemand anders mij kunnen helpen. Ik zag de kellner nog altijd staan wachten en zonder na te denken wenkte ik hem en liet hem koffie brengen voor Paul.

Ik geloof dat ik nooit voordien zo'n sterke behoefte heb gevoeld iemand bij te staan en lief voor hem te zijn. En juist nu werd mij dat onmogelijk gemaakt. Het bevestigde mijn ervaring, dat ieder machteloos in zijn eigen ik zit opgesloten. Telkens wanneer men van iemand houdt verbeeldt men zich één te kunnen worden met hem. Maar een dergelijke eenwording bestaat niet. Ieder blijft van de ander gescheiden, zelfs moeder en kind zijn twee verschillende wezens vanaf het ogenblik van de geboorte, misschien al vlak na de ontvangenis. Toen ik pas getrouwd was en naar een kind verlangde, stelde ik mij voor dat een kind precies zou zijn als zijn ouders, dat het de belichaming zou zijn van hun eenwording. Natuurlijk wist ik dat de meeste kinderen niet op hun ouders leken. Ik zelf was immers ook heel anders dan papa en mama. Maar wanneer ouders veel van elkaar hielden en hun kind in een ogenblik van vervoering hadden verwekt, dan moest het toch wel hun even-

beeld worden. In mijn kind zou, zo stelde ik me voor, mogelijk kunnen worden wat in mijn huwelijk onmogelijk gebleken was. Daarom was ik zo diep geschokt toen bleek dat ik in die tijd te zwak was om een kind ter wereld te brengen. Ik heb dit ongeboren wichtje nooit kunnen vergeten, ook niet nadat Doortje geboren was. Na de geboorte van Doortje werd het mij duidelijk dat ook een kind, een in liefde ontvangen kind niet de eenwording van twee mensen tot stand brengt. Doortje leek van begin af aan zowel uiterlijk als innerlijk meer op mama dan op Paul en mij. Het is mogelijk dat deze ervaring mij gehinderd heeft Doortje zo uitbundig lief te hebben als ik haar eigenlijk, en juist terwille van haar gelijkenis met mama had moeten hebben. Misschien was het ook slechts mijn angst haar later te moeten verliezen, die het mij belette. Deze angst die mij nooit los laat en die waarschijnlijk voortkomt uit de gedachte, dat uiterlijke gelijkenis ook wel eens een overeenkomstig lot zou kunnen voorspellen. Het is echter ook mogelijk dat de gedachte aan het ongeboren kind mij te vaak voor ogen heeft gestaan. Ik meende soms dat het niet rechtvaardig was Doortje alle liefde te geven, alleen maar omdat mijn lichamelijke gesteldheid mij veroorloofd had haar ter wereld te brengen, terwijl het andere kind...

Nu echter, op dat terras, had ik het gevoel veeleer tegenover Doortje onrechtvaardig te zijn geweest. Is zij niet eveneens een kind van Paul en mij en kan zij het helpen dat zij leven mag terwijl het andere sterven moest voordat het nog geboren was? De tederheid, die ik even daarvoor voor Paul had gevoeld, sprong over op Doortje. Op dit moment pas besefte ik ten volle hoe wreed ik gehandeld had door haar thuis achter te laten. Ik begreep niet hoe ik het over mijn hart had kunnen verkrijgen. Kon ik mij zo weinig in de ziel van een kind verplaatsen, van mijn eigen kind?

Ik keek op mijn horloge. Het was de tijd dat Doortje naar bed ging. Ik zag haar kamer voor me, zag hoe zij voor het raam naar buiten stond te kijken, hoe zij weigerde zich door Frieda te laten helpen met uitkleden. Ik ga niet naar bed, hoorde ik haar roepen, ik wacht op vader en moeder, ze hebben beloofd spoedig terug te zullen komen.

Sinds ik daar op het terras zat, had ik me niet om de gesprekken van de hotelgasten bekommerd. Opeens drong een wat schorre stem aan mijn oor. Het was blijkbaar een oudere dame, die iets riep tegen een jonge vrouw die zojuist uit het hotel was gekomen. De oudere vroeg hoe het met het dochtertje van de ander gesteld was. En de jongere, een Vlaamse klaarblijkelijk, antwoordde opgewekt dat het er goed mee

ging, het meiske sliep. En toen hoorde ik haar vlak naast me, want zij liep net langs onze tafel, zeggen wat een geluk het was dat kinderen zo gauw vergeten. Al is hun nog zo iets ergs overkomen, ze huilen zich in slaap en wanneer ze wakker worden weten ze niets meer af van hun verdriet.

Ik voelde me zo opgelucht, alsof haar woorden betrekking hadden op Doortje. Ik wendde mij om naar de tafel achter me, waar de jonge Vlaamse stond, en informeerde wat er met haar dochtertje was gebeurd.

Zij kwam dadelijk naar mij toe. Gretig, als had zij slechts op een dergelijke gelegenheid gewacht, begon zij met haar kirrende stem te vertellen. Zij had die ochtend op het strand gezeten met haar dochtertje. Ik zat in een strandstoel te breien. Jeannette speelde naast me in het zand. Ge begrijpt dat ik haar niet uit het oog verloor, ze is pas drie jaar oud moet ge weten. Zij speelde met vormkes en af en toe liep ze naar het water en vulde daar haar emmerke. Ik zat er vlak bij en lette op haar. Zij had er reusachtig plezier in wanneer een golf tegen haar beentjes opspatte, maar verder dan een paar stappen waagde ze zich niet. Op een gegeven moment echter moet ik een uiltje hebben gevangen. Ge weet hoe warm het vandaag was. Ik schrok ineens wakker. Mijn breiwerk was in het zand gegleden en toen ik naar Netje omkeek zag ik haar niet. De vloed was opgekomen, mijn strandstoel stond in een plas water. Stel u voor wat er in mij omging. Ik sprong op en riep en ondervroeg kinderen en volwassenen, maar niemand had Netje gezien. Opeens hoor ik een klaaglijk gehuil en meteen zie ik haar ook. Zij stond tot boven haar buikske in 't water en werd door elke nieuwe golf omhoog getild. Ze stond er zo zielig, haar armkes hulpeloos naar mij uitgestrekt. Ik kan u niet zeggen wat er in mij omging. Ik was als verlamd van de schrik. Ik wilde zo vlug mogelijk naar haar toe, maar kon geen stap verzetten. Ik struikelde, ik viel voorover in het zand, ik moest op mijn knieën naar haar toekruipen. Maar toen ik haar al haast had bereikt, werd zij opnieuw door een golf omhooggetild en kwam niet weer op haar voetjes terecht. Ze werd omver gegooid en dreef in het water. De schrik sneed als een mes door mijn hart. Werkelijk als een mes. Ge moet weten dat ik een zwak hart heb. Ik weet niet wat er daarna is gebeurd, hoe ik het klaar heb gespeeld Jeannette te grijpen en terug te brengen naar mijn strandstoel. Ik raakte bewusteloos. Waarschijnlijk hebben andere mensen het kind opgevist en ons beiden in het zand neergelegd. Want toen ik weer bijkwam, lagen we naast elkaar en er stonden vreemden om ons heen en iemand was met Netje bezig die ademde en haar ogen open had. Kunt u zich indenken madam hoe opgelucht ik

was? Ge kent haar niet, het is zo'n schatteke en mijn man is zot van haar. Als er haar iets was overkomen, als ze... ik mag er niet aan denken. Ze slaapt nu. Wilt ge haar niet zien? Kom even mee naar boven madam, als een engeltje ligt ze in haar beddeke.

De Vlaamse had steeds opgewondener gepraat, ten slotte was ze begonnen te hijgen en had ze haar hand tegen haar hart aangedrukt. Haar ogen schitterden in het licht van de schijnwerper als gitten. Ze stond wat voorovergebogen, ik zag de welving van haar borsten, stevig wit vlees, rook een mengeling van parfum en zweet die uit haar japon opsteeg en werd er mij bewust van wat voor een weerzin ze mij inboezemde. Stellig was zij een van die behaagzieke vrouwen die het lastig vinden om op een kind te moeten passen op reis. Haar angst, haar bezorgdheid, haar opwinding... niets dan aanstellerij. Ik dacht er niet aan met haar naar boven te gaan om haar dochtertje te zien slapen. Wat had ik met haar kind, met dat engeltje van een kind uitstaande! Haar kind was niet Doortje, geen kind van Paul en mij. Best mogelijk dat zij wroeging voelde. Heel begrijpelijk dat zij de behoefte had haar onoplettendheid goed te praten. Want onoplettend was zij geweest. Een echte moeder slaapt niet in wanneer ze op haar kind moet passen. Een echte moeder zoals die van mij...

Opeens begreep ik waarom ik zo'n wrok voelde tegen die Vlaamse. Ik haatte niet haar, ik haatte mijzelf. Zij had niets ergs gedaan. Het was een warme dag geweest en zij was ingeslapen. Zoiets is menselijk, zoiets kan de meest zorgzame moeder overkomen. Maar ik, ik had mijn kind bewust in de steek gelaten, ik had luchthartig gesproken van spoedig terugkomen, terwijl ik wist dat we minstens een week aan zee zouden blijven. Ik had me niets aangetrokken van Doortjes verdriet, terwijl ik het weten moest wat het voor een kind betekent zijn moeder te moeten missen. De eerste avond is nog niet zo erg. Een kind is er aan gewend 's nachts alleen te worden gelaten. De andere ochtend echter moet het zijn moeder terug zien. Wat weet een kind af van de tijd. Voor een kind is de moeder, die het niet terug ziet na het wakkerworden, voorgoed verdwenen. Ik had het kunnen weten maar heb er niet aan willen denken, ik heb aan Paul gedacht, aan mijzelf, ik heb het belangrijker gevonden dat tussen Paul en mij alles weer in orde kwam. Als een jong vrouwtje op de huwelijksreis had ik alleen willen zijn met mijn man, ik had niet gestoord willen worden door Doortje.

Daar op het hotelterras besefte ik ten volle wat ik gedaan had. Ik moest aan het sprookje denken waarin een moeder zich haar ogen uitweent, haar zwarte haren afsnijdt en de doornenstruik tegen haar borst

aandrukt, teneinde haar gestorven kind van de Dood terug te mogen ontvangen. Dat is moederlijke liefde. Tot zulke offers is een echte moeder bereid. Ik was niet tot de kleinste opoffering in staat gebleken. Ik had mijn kind overgelaten aan een vreemde, een betaalde vreemde. Had ik werkelijk kunnen geloven dat dat voldoende was? Lichtvaardig en harteloos had ik gehandeld en mijn straf zou niet uitblijven. Ik wist het stellig, er zou iets gebeuren met Doortje, iets verschrikkelijks zou er met haar gebeuren en ik zou er schuld aan zijn. Even goed schuld er aan zijn als aan de dood van mama, die gestorven is omdat ik haar niet lief genoeg heb gehad, omdat ik haar mijn liefde niet voldoende heb getoond.

Ik kon slechts nog met moeite adem halen en mijn voorhoofd en mijn handpalmen werden klam. Ik keek naar Paul, die nog altijd de stoelleuning omklemd hield en die het verhaal van de jonge Vlaamse stellig niet had gehoord. Ik greep naar zijn hand en smeekte hem met mij terug te rijden naar Amsterdam. Ik houd het niet uit Paul, ik weet dat er iets gebeurd is met Doortje of gebeuren gaat, toe, laten we meteen vertrekken, elk ogenblik kan het te laat zijn.

Hij wendde mij zijn gezicht toe. Zijn blik was wezenloos, ik had even goed tegen een muur kunnen praten.

Geef mij de sleutel, drong ik aan, laat me alleen rijden. Ik ga naar huis en kom morgen ochtend hier terug met Doortje.

Toen ik die naam noemde, schrok hij op. Hij vroeg met zijn hese stem wat er met Doortje aan de hand was en toen ik mijn woorden herhaalde, staarde hij me verbaasd aan. Hij begreep niet waarom ik mij zo druk maakte. Ik had er zelf op aangedrongen Doortje thuis te laten.

Hij had *gelijk*. Ik had haar thuis willen laten, maar nu had ik er spijt van, ontzettende spijt. Ik wist dat haar iets zou overkomen wanneer we niet onmiddellijk... Begrijp me toch, riep ik bijna huilende, ik ben bang, ik houd het geen uur langer uit zonder haar te zien, zonder zekerheid te hebben. Laat me naar huis terug gaan.

Hij wreef met zijn hand over zijn voorhoofd. Toen stond hij moeilijk op en zei dat hij mij 's avonds niet alleen zou laten rijden. Over dag al niet, laat staan 's avonds. Het klonk eerder minachtend dan bezorgd. Ik was echter veel te opgelucht om daar aandacht aan te besteden.

De rit door het donkere bos had iets spookachtigs. Paul viel haast in slaap, wilde mij echter niet het stuur laten overnemen. De koplampen sneden hun lichtkegels uit het donker, verslonden het ene stuk

boomcoulisse na het ander. Paul reed in een krankzinnig tempo. Een keer dook plotseling een beest vlak voor de wielen op, een konijn of haas. En kort daarna zag ik een man langs de boslaan voortsukkelen. Paul kon hem net nog op het nippertje ontwijken. De boomstammen vlogen op ons af en ik had me er over moeten verheugen dat we de stad zo vlug naderbij kwamen. Maar hoe meer we de stad naderden hoe benauwder ik me voelde. Het was alsof we een ondraaglijk zware vochtige lucht binnenreden. Een lucht als in een broeikas. Ik hapte naar adem als een vis op het droge en verzuimde het op de weg te letten en Paul af en toe aan te stoten om hem wakker te houden.

Zodra we de eerste huizen van Amsterdam hadden bereikt en de lantarens talrijker werden, scheen Paul bij te komen. Hij zat niet meer zo ineengedoken achter het stuur, hij minderde ook vaart en reed voorzichtiger. Ik voelde me steeds meer beklemd. Kwam dat door de maan, die alles rondom in het spookachtige licht van de schijnwerper op het hotelterras dompelde? Waar kwam die maan trouwens vandaan? Tijdens onze hele rit had ik haar niet opgemerkt. Was ze achter de bomen verscholen geweest? Had ik er geen acht op geslagen?

We waren nog maar enkele minuten van onze straat verwijderd, toen ik plotseling de ramen van onze woning fel verlicht voor mij zag. Dit visioen maakte mijn angst ondraaglijk. Het baatte niet dat Paul me trachtte wijs te maken dat het een drogbeeld was, ontstaan doordat ik te lang naar de maan had gekeken of door het verblindende licht van de vrachtauto, die we kort te voren hadden gepasseerd. Het beeld van de verlichte ramen week niet tot we onze straat inreden. En toen zag ik het: in de hele straat brandde slechts in één huis licht, — in het onze. Uit al onze ramen straalde het. Ik staarde omhoog en begon te beven. Nog nooit had het licht in onze woning mij zo wit toegeschenen. Het wàs maanlicht, schijnwerperlicht. Alle lampen brandden en de gordijnen voor de ramen waren open.

De auto stond stil en ook Paul staarde naar boven. Ik was niet dadelijk in staat om uit te stappen. Ik moest aan de jonge Vlaamse denken, hoe zij haar dochtertje uit het water had willen halen en het niet gekund had. Zij struikelde, viel neer, en moest naar haar kind toe kruipen. Net zo verlamd stapte ik uit, wankelde ik op de huisdeur af. Toen ik de trap opklom merkte ik dat ik door de treden werd vastgezogen. Elke stap kostte me meer inspanning. Eindelijk had ik de tweede verdieping bereikt. En zag meteen: de woningdeur stond wijd open, alsof iemand haastig weg was gehold. Ook in de gang brandde licht. Ik rook de lucht van najaarsbloemen en aarde, als op het kerkhof. Asters en chrysanthen.

Een sterfhuis, een sterfhuis is dit, dacht ik. Toen sleepte ik me naar die ene deur, de deur van Doortjes kamer, en het kon me volstrekt niet meer verbazen dat die kamer leeg was en dat niemand in het bed lag, ik had niet anders verwacht. Ik was uitgeput en wierp mij over de kussens die heerlijk koel waren.

Ik weet niet hoelang ik op Doortjes bed heb gelegen. Ik voelde geen verdriet, ik sliep niet, dacht niet na, het was leeg in mij. Na een poos merkte ik dat ik, terwijl ik daar lag, tevens door de hele woning liep en telkens opnieuw dezelfde kamers inkeek en dezelfde deuren openrukte. Ik holde zelfs de trap op naar het atelier en naar de kolenzolder. Natuurlijk was dat dwaas. Wat zouden Doortje of Frieda 's zomers op zolder hebben moeten uitvoeren! Toch werd ik er steeds weer naar toe getrokken. Met een zolder vol kolen is eens iets gebeurd, dat wist ik. Of was het een kelder? Een kelder met tralies voor het raam en het raam grijs van het stof? Ik herinnerde mij, er lagen plassen bloed op de grond. Waar en wanneer was dat toch? Het moest lang geleden zijn geweest, hoewel ik het nog zeer duidelijk voor me zag. En opeens schoot het me te binnen. Op een kermis was het, toen ik nog een kind was, in Duitsland. Mama wilde met mij niet die tent binnen gaan. Ik ging echter tegen haar te keer, schopte en trok haar mee en zoals altijd gaf zij toe. En daarna keken we beiden huiverend door de kijkgaten, die als patrijspoorten in de zaklinnen wanden waren aangebracht. Wat we zagen waren grote fel belichte platen, fasen van een misdaad, die kort daarvoor in alle kranten was beschreven. De kleuren waren die van de *Münchener Bilderbogen* of van Piet de Smeerpoes, rood, blauw, geel en groen naar ik veronderstel. Ik herinnerde me echter slechts twee van die kleuren, rood en blauw, net als de inkt op school, en net als op die kinderprenten slordig verschoven. Blauw de kleren, de meubels, de kolen in de kelder. Rood het bloed, en dat was overal. Het liep langs de vloer, het sijpelde uit de kist met het lijk van de kleine jongen, het droop van het mes van zijn moeder. Want zijn moeder had hem in stukken gesneden en in een kist onder de kolen verborgen.

Die Sonne bringt es an den Tag. Hadden we niet eens op school een opstel moeten maken over dit onderwerp? Ook de misdaad van die ontaarde moeder kwam aan het licht. Mama zag het paedagogische ervan niet in, zij was verontwaardigd dat men zulke monstruositeiten vertoonde en dat men kinderen de tent binnen liet gaan. Zij moet het toen vergeten zijn geweest dat zijzelf mij, veel eerder al, het sprookje Van den Wakelboom had voorgelezen. *Mein Mutter der mich schlacht, mein Vater der mich ass...* Het moet wel zo geweest zijn dat woorden

bij haar woorden bleven. Bij mij zetten woorden zich om in beelden. Het gehoorde of gelezen sprookje was voor mij even reëel als de bonte platen in de kermistent. Misschien zelfs reëler, omdat de sprookjesfiguren in mijn verbeelding bewogen en eruit zagen als mensen die ik kende. De figuren die ik door de kijkgaten in de kermistent zag, bewogen niet. De moeder, de politieagenten, de rechters waren verstard, bewegingloos en hoogst onnatuurlijk. Ze leken op niemand die ik kende. Ondanks dat moeten ze een diepe indruk op mij hebben gemaakt, anders zou ik ze al lang vergeten zijn. Waarschijnlijk was het juist het levenloze, gemaakte, waardoor ze zich in mijn geheugen hebben gegrift. En dan al het bloed en het felle licht.

Toen ik daar op Doortjes bed lag en tevens alle deuren open rukte en alle kamers binnen keek, wenste ik dat ik die bloederige taferelen nooit had gezien. Want ik kon de gedachte niet van me afzetten dat Doortje op zolder onder de kolen lag. Het kostte me inspanning aan de verleiding, naar boven te gaan en de kolen weg te scheppen, weerstand te bieden.

Misschien had ik het moeten doen. Ja, ik geloof wel dat ik het had moeten doen. De lichamelijke beweging zou me hebben gekalmeerd. Ze zou me hebben bevrijd van de voorstelling dat ik als een opgewonden speelgoedmuis door de woning liep, vlugger en aldoor vlugger, trap op trap af.

Dat lopen zoeken, is dat niet uit een of ander sprookje afkomstig? Blauwbaard, de vrouwen van Blauwbaard? Het sprookje van de verboden deur in de hemel die het meisje toch opent... Wacht, ik weet het weer. Dat meisje uit het sprookje is het niet. Die holt immers niet, die opent bedaard alle deuren en pas nadat ze gezondigd heeft krijgt ze hartkloppingen. Ik echter holde, ik zocht alsof mijn leven er mee was gemoeid — in die droom, die meermalen terugkeerde nadat we uit Duitsland weg waren gegaan. Het was onze vroegere woning of die van mijn ouders, die ik zo wanhopig doorzocht, in razende angst dat dat wat ik zocht er niet meer zou zijn. Ik herinner me niet of het een mens was of een voorwerp en of ik daar in mijn droom achter ben gekomen. Ik zou ook niet meer met zekerheid kunnen zeggen welke woning het was, het kan zelfs die van mijn grootouders geweest zijn, ik herinner me geen bijzonderheden. Enkel dat er deuren waren en mijn angst herinner ik me, mijn ondraaglijke angst. Dezelfde kramp in mijn hart als toen ik het licht in onze kamers zag branden en de woningdeur open zag staan. Met dat verschil, dat ik nu wist waarnaar ik zocht. Net alsof die droom nog eens terug was gekeerd om van mij te weten te komen wie of wat ik had willen vinden... *Wordt vervolgd*

Marten Brouwer

DE ARBEIDERS EN DE 'MENSENKENNERS'

Op vele terreinen van wetenschap ligt Nederland en ligt Europa een ronde achter bij de Verenigde Staten. Wij leven nu eenmaal op een verbrokkeld continent, waar de contacten moeilijker en schaarser zijn, en waar de ontwikkeling van de wetenschap wordt geremd door geestelijke tariefmuren. Wij kennen hier bovendien ook niet de royale steun van overheid en (vooral) bedrijfsleven, die bij de Atlantische partners zulke grote mogelijkheden voor onderzoek schept. Wij zijn maar keuterboertjes, die niet kunnen concurreren tegen het farm-systeem van de States.

Deze achterstand bestaat ook duidelijk op het gebied van bedrijfspsychologie en bedrijfssociologie. Bij deze wetenschappen valt zelfs een extra reden voor het verschil in ontwikkeling aan te wijzen: meer en duidelijker dan hier draait ginds de maatschappij om de maatschappijen. Maar waar de bedrijven een zo onverbloemd centrale plaats innemen, daar kunnen de bedrijfswetenschappen slechts floreren. Welnu, dat doen zij dan ook in hoge mate, de psychologie en de sociologie niet uitgezonderd. Zo besteedt men er al sinds jaren grote aandacht aan kwesties als de 'morale' van de arbeiders (dat wil zeggen: hun instelling ten opzichte van hun werk...), de onderlinge vriendschappen en vijandschappen, de verhouding met de werkbazen — kortom men heeft ontdekt, dat een arbeider toch nog iets anders is dan een dode machine die naar willekeur beheerst kan worden. Zodoende is er in de bedrijven een klasse van psychologen en sociologen aan het ontstaan, die men zou kunnen aanduiden met de verzamelnaam 'mensenkenners'.

In Nederland komt *dit* 'mensenkennen' nog maar sporadisch voor. Het Instituut voor Praeventieve Geneeskunde te Leiden heeft de laatste jaren een uitvoerig onderzoek op touw gezet in Sikkens' Lakfabrieken te Sassenheim, en zo zouden er nog wel enkele voorbeelden te noemen zijn. Maar voor het merendeel houden de Nederlandse ondernemingen zich hoogstens bezig met de problemen van directe arbeids-efficiency: op welke wijze dient de arbeider de noodzakelijke handelingen te verrichten, opdat de totale werktijd per product zo laag mogelijk zij?

Ook deze gedachte van directe arbeids-efficiency is echter nog betrekkelijk jong, zelfs in de U.S.A. Zij werd omstreeks 1900 voor het eerst verkondigd door Frederick Taylor, de man van de rationalisatie en het stukloon. Taylor was een opgeklommen arbeider, die blijkbaar de erva-

ring had meegebracht dat de zweep van de baas niet het juiste middel is om de productie op te drijven. In plaats van een zweep nam hij dus een stopwatch: de verschillende arbeidshandelingen moesten tot in de kleinste onderdelen worden gecontroleerd op de minimaal benodigde tijdsduur. Zodoende kon hij twee dingen te weten komen: a. welke werkmethode is de snelste, b. welke arbeider is de snelste. Uit deze rationalisatie vloeide dan tegelijk logisch het stukloonstelsel voort: wanneer de arbeiders beloond worden al naar gelang de hoogte van hun productie, zullen zij dan niet vanzelf zo snel mogelijk gaan werken?

Wat dit allemaal, speciaal in crisistijd, voor de arbeiders betekent, heeft Van Randwijk scherp beschreven in zijn korte schets „Rationalisatie" (in de bundel „Het heerlijk ambacht"). Bij de N.V. Meyer en Hobbema's Constructiewerkplaatsen moet een reorganisatie plaats vinden, dat wil zeggen: er moet een aantal arbeiders worden ontslagen zonder dat de productie achteruit gaat. De directie maakt Peter Klein, de arbeidsongeschikt geworden monteur die 'fijn' is, tot tijdopnemer. De arbeiders proberen het noodlot af te wenden door een langzaam-aan actie, maar Peter weet zelf veel te goed hoe het werk snel gedaan kan worden dan dat deze poging kans op succes heeft. Brandpunt van de verontwaardiging der arbeiders, uitgescholden voor 'fijne donder', voor 'onderkruiper', worstelt Peter met zijn geweten. Hij komt echter niet tot een oplossing, totdat hij wordt geconfronteerd met de tragedie van zijn straatgenoot Van Dorst. Bij deze man heeft hij een veel te laag tempo geconstateerd (en ontslag volgde prompt), maar achteraf ontdekt Peter waar dat van komt: het dochtertje van Van Dorst is ziek en er moet 's nachts bij worden gewaakt. Peter weigert verder met de chronometer te lopen als scherprechter, en wordt dan ook ontslagen.

Maar deze rationalisatie was niet het enige punt van Taylor's 'scientific management' — men vindt bij hem tevens de slogan „the right man in the right place", oftewel: bedrijfs-psychotechniek, 'mensenkennen'. Als startpunt van deze wetenschap geldt doorgaans de opdracht van de Bell Telephone Company aan Münsterberg, een psycholoog van Harvard, om te onderzoeken hoe men sollicitanten naar het beroep van telefoniste kon testen op hun geschiktheid. In de sedertdien verlopen decennia is de psychotechniek nog niet zo algemeen aanvaard als waardevol instrument voor de onderneming als de directe arbeids-efficiency-analyse; althans in Nederland niet. De journalist, die onlangs verschillende psychotechnische bureaux afliep en met het sensationele verhaal kwam dat hij overal totaal verschillend was beoordeeld, deed eigenlijk niets sensationeels: het Nederlandse publiek verwachtte

nauwelijks anders. Vermoedelijk is dit beschamende resultaat van de jonge wetenschap te wijten aan de omstandigheid, dat in ons land ondeskundigen zonder enige opleiding zich als psycho-technicus kunnen opwerpen. Niettemin blijft het feit bestaan, dat de openbare mening 'er nog niet veel in ziet', en een groot deel van de directies al evenmin. Slechts een langdurige succesvolle toepassing van de beroeps-tests in enkele grote bedrijven zal kunnen bewerkstelligen, dat dit onderdeel van het wetenschappelijke bedrijfsbeheer gemeengoed wordt.

Nog verder buiten de gezichtskring van de Nederlandse ondernemer ligt de andere vorm van 'mensenkennen': de moderne sociologie en sociale psychologie. Een belangrijke aansporing voor werk in deze richting werd in Amerika geleverd door de befaamde onderzoekingen bij de Western Electric. Men was daar begonnen met een onderzoek naar de invloed van 'working conditions' op de productiviteit van de arbeiders; onder die 'working conditions' werden verstaan omstandigheden als temperatuur, vochtigheidsgraad, aantal rust-uren etc. Het bleek echter, dat geheel andere factoren bepalend waren voor de productiviteit, te weten de sociale verhoudingen in de fabriek. Het was bijvoorbeeld zo, dat de productiviteit van een arbeider van dag tot dag vrijwel constant bleef, en verder kwam het weinig voor dat een of meer arbeiders ver beneden of boven het gemiddelde uitstaken. Men ontdekte ook de oorzaak van deze onverwachte verschijnselen: de groep arbeiders als geheel schreef de individuen een bepaalde standaard-productie per dag voor, waaraan strikt de hand werd gehouden. Wie zich er niet aan aanpaste, werd uitgescholden voor 'snelheidsmaniak' dan wel voor 'profiteur' (al naar gelang hij de standaard-productie overtrof dan wel er beneden bleef). Hielp schelden niet, dan werd de arbeider in kwestie wel met physiek geweld gedwongen om zijn tempo te veranderen. Geen wonder dus, dat er geen verband bleek te bestaan tussen enerzijds de testresultaten voor intelligentie en behendigheid en anderzijds de werkelijke productiviteit der afzonderlijke arbeiders.

Sindsdien is men dus gaan experimenteren met methoden om de productiviteit tòch te verhogen, en wel door in te grijpen in de 'human relations' van de arbeidersgroepen. Alexander Bavelas bijvoorbeeld behaalde goede resultaten met de methode van de 'group-decision': een psycholoog brengt de arbeidersgroep er toe om 'uit zichzelf' een beslissing te nemen over het te behalen productie-niveau en de opvoering daarvan. Men probeert dus de hogere productiviteit te maken tot iets dat de arbeiders interesseert, om zodoende de oorspronkelijke lage standaard-productie te wijzigen. Ook andere methoden worden toe-

gepast, bijvoorbeeld het verdelen van de arbeiders over de verschillende taken op een zodanige wijze, dat er geen mensen met elkaar behoeven samen te werken waartussen antipathieën bestaan. Naast de stopwatch en de beroepstest is dus een derde middel gevonden dat de oude bazenzweep vervangt: beheersing van de 'human relations'.

Al deze punten van 'scientific management' zijn zo langzamerhand al wel naar Nederland geïmporteerd. Een typische 'morale'-studie is bijvoorbeeld het onderzoek van Ydo naar de factoren die bepalen of men „plezier in het werk" heeft. En al zijn dan de ondernemingen er nog niet op grote schaal toe overgegaan om 'mensenkenners' af te huren, in ieder geval zijn er reeds scholingsinstituten voor hen. Zo kunnen bijvoorbeeld zowel de psychologische studenten als de studenten aan de zevende (politiek-sociale) faculteit zich specialiseren in de richting van bedrijfspsychologie en bedrijfssociologie.

Daarnaast komt er in de laatste jaren ook een opvallend aantal proefschriften uit, waarin dit terrein wordt aangesneden. Uit 1951 is er bijvoorbeeld dat van Leo Hornstra: „De mens in de organisatie van de arbeid". Deze personeelschef, die werkzaam is geweest bij N.V. de Bijenkorf en bij de K.L.M., houdt zich onder andere bezig met de tekortkomingen van de psychotechniek. Beroepstest, zoals zij toegediend plegen te worden, zijn volgens Hornstra onvoldoende: zij meten slechts de capaciteiten van de sollicitant en niet de geschiktheid qua karakter. Dit laatste is minstens even belangrijk, en moet gezien worden vanuit psycho-analytisch gezichtspunt. Een matrassenmaker bijvoorbeeld „moet passief-feminine trekken bezitten, wil zijn ambitie voor dit beroep gerechtvaardigd zijn". Enzovoorts. Een andere dissertatie, Horringa's „Individu en groep in het moderne bedrijf", beweegt zich meer op het terrein van de 'human relations', en wel in de vorm van een overzicht van de desbetreffende litteratuur.

Aan deze ontwikkeling, die voor Nederland nog slechts aan het begin staat, is een groot gevaar verbonden. Wanneer men spreekt over 'human relations', appelleert die klank bij velen in eerste instantie aan hun sociaal gevoel. Men hoort steeds meer van dergelijke woorden, er is steeds meer „zedelijke waardering van de arbeid in het industrialisme" zoals de titel van een recent theologisch proefschrift luidt. Horringa zegt het zo: „Het feit dat aandacht voor de „human factor" tegenwoordig niet meer als liefdadigheid of luxe is te beschouwen, maar veeleer als een onderwerp voor een nuchtere bedrijfshuishoudkundige berekening, neemt natuurlijk niet weg, dat veel van deze aandacht nog steeds

wordt gedragen door een warme humanitaire belangstelling voor het lot van de werkende mens en de toekomst van onze maatschappij." Op die manier zweeft er rondom dit moderne efficiency-vraagstuk als het ware een halo van ethische gemeenplaatsen over 'gemeenschap' en 'medezeggenschap', die vele naïevelingen kan bedriegen.

Gevaarlijk is dit misschien nog niet eens zozeer voor de arbeiders, die dit 'mensenkennen' wel op de juiste waarde zullen weten te taxeren, als wel voor de adspirant-mensenkenners zelf. Er zijn er immers bijvoorbeeld onder de studerenden aan de zevende faculteit velen die uit sociale verontrusting deze studierichting hebben gekozen. Zij zijn komen aanvliegen op de halo-verschijnselen, en onderkennen niet de dubbele betekenis van het woord 'sociaal'. Voor dezulken is het nodig dat zij scherp leren inzien, hoe 'human' die moderne bedrijfswetenschappen nu eigenlijk wel of niet zijn. Gebeurt dat niet, dan zullen zij gewoon worden ingeschakeld in deze tak van 'scientific management', die slechts menselijke factoren kent voorzover zij van invloed zijn op de bedrijfseconomische efficiency. Wanneer zij waarlijk sociaal verontrust zijn, zullen zij dan niet allen vroeger of later de zelfde pijnlijke ervaringen opdoen als Van Randwijk's tijdopnemer Peter Klein?

L. A. J. Torfs

HET LIED VAN DE ARBEID

Ik ben arbeider en er niet trots op, noch beschaamd over; het is mijn lot, maar iedere Zon- en feestdag ben ik mijnheer. Gewassen, geschoren en gekleed, vlei ik me in een fauteuil met een periodiek of boek. De overige dagen van de week een loonslaaf, die werkt met de verbetenheid van hem die zijn lot haat.

De arbeid maakt mij dronken, was ik nuchter, ik zou niet werken. Me niet afsloven voor een te laag loon.

Mijn werkgever ken ik niet. Verlang ik ook niet te kennen. Het is een naamloze vennootschap. Iedereen is er bang voor zijn betrekking. De directeur, de chefs, de onderchefs en ploegbazen. Het bangst zijn echter zij, die de middelbare leeftijd reeds bereikt hebben, om hun staat van loonslaaf te verliezen.

Doch soms, als het werk me niet beneveld en de vermoeidheid mijn toch al te groot hoofd niet dubbelzwaar gemaakt heeft, zingt er nog iets in mij van het kind en van geluk en verteder ik mij, om een vriendelijk gelaat, gebaar, of blik terloops opgevangen. Dan herinner ik me een versregel of zin die ik ergens las, dan schiet me weer een ondeugend woord te binnen.

Deze ogenblikken zijn zeldzaam, zeldzaam als het lied van de nachtegaal, zeldzaam als het gemurmel van een beek, gehoord van uit een ronkende tractor.

Het leven is mooi, mooi als de arbeid gedaan is, helaas is hij nooit gedaan. Morgen begint het weer. Zestig uren, zeventig en nog meer uren. Stad in, stad uit; trap af, trap op; met de vage hoop zich hier of daar te kwetsen, liever nu dan straks, om voor enige tijd thuis te zitten. Om met een boek op mijn knieën te luisteren naar Mozart of Haydn. De bloemen te strelen in de tuin, om fris te zijn en niet steeds nat bezweet.

Om voor enkele weken weer zichzelf te zijn, geen chefs, geen wegen, geen steden te zien, geen café-bazen en geen bierpotten, maar de zon op de bloemen. Te luisteren naar een concert inplaats van naar een dieselmotor, die amechtig een te zwaar geladen aanhangwagen de berg optrekt.

Wat zijn voor een loonslaaf de namen nog van Rameau, Boccerini, Corelli, Haydn, Mozart en Mendelssohn anders dan vergeten of nooit gehoorde klanken.

Wat weet ik nog van Kloos: „Het boek van Kind en God", van „Mei", „Het uur U", „Awater" en de „Kleine Prelude van Ravel"; wat van Engelmans: „De tuin van Eros?" Shakespeare, Voltaire, Diderot, Chamfort en Stendhal zijn vergeten onder de zakken van honderd kilo. De geur der rozen is tot stank van stookolie geworden en heel de vóór-negentiende-eeuwse muziek, het afstompende gestamp van een zwoegende tracteur.

Ik klaag niet; ik zing! Ik zing het lied van de arbeid. Ledigheid is des duivels oorkussen, waarop de rijken rustig slapen. Armoede is geen schande, voor hen die haar niet kennen. Een eeltenhand en gebogen rug het schoonste ereteken voor onze noesten vlijt. Arbeid adelt; ja adelt hen die niet werken. In het zweet Uws aanschijns zult ge Uw brood verdienen en dubbel voor hen die niet zweten. Zij die de tijd hadden, U dit alles voor te houden zweetten niet, en wisten niet wat het is, slaapdronken van moeheid thuis te komen om als een afgebeuld paard in bed te vallen. De lof van de arbeid wordt nog altijd door hen gezongen, die niet arbeiden.

„Arbeiden en niet vertwijfelen", schreef Carlyle. U moet niet bang zijn, loonslavernij laat geen tijd voor vertwijfeling, zij stompt af.

Het lied van de arbeid, is het doffe gedreun van de ontelbaar herhaalde bewegingen en geluiden, met als vooruitzicht een beroepsziekte of hartkwaal.

Het lied van de arbeid, is de misvorming van lijf en geest. Haar lied, dat ons dagelijks in de oren gonst, maakt dat we nog jong, reeds suffens-zat van dagen zijn.

Het is een te laag loon voor de stijgende behoeften. Een georganiseerde tijdroof, het ons tot automaten drillend lied der machines.

Het lied van de arbeid, is de wetenschappelijke uitmergeling van de mens door economen en technici. Het lied van de zweep, die men lopende band of stukwerk noemt; de zweep die knalt in de systemen van Taylor, Stakhanov en Bedeau.

Het lied van de arbeid is internationaal. Het is de zelfde wijs, slechts met accentverschil gezongen in Amerika, Japan, Rusland en West-Europa. Overal klinkt de zelfde geestdodende melodie, overal zingt de loonslaaf het zelfde lied, van te lage lonen en afmattende arbeid.

En overal zingt de niet arbeidende: 'Arbeid adelt.' Ja, inderdaad: arbeid adelt hen die niet arbeiden!

Paul van Caspel

IN HET LABORATORIUM

Ik weet bij God niet wat ik gisteren zei en wat ik morgen zeggen zal wil ik vandaag niet weten, maar in de harde groeven ligt mijn stem verstard en terwijl de zwarte plaat eenparig draait (o, 't ruisen van de ranke naald) val ik door de tijd naar een punt waar — „...beginnen nu met proefpersoon 72..." Thuis vangt het kind een trage najaarsvlieg, maar zijn stem, die in het archief gesluimerd heeft, komt nu op ons af als een uitgestoken hand en terwijl hij op school een propje naar zijn buurman schiet, telt hij hier voor ons van één tot tien... „nog even dat eerste gedeelte horen?"... O ja, dat is, waar je tegen me zei: ik houd van je. Nu ja, het was in een andere taal, maar het gaat toch om de intonatie en in frequenties uitgedrukt maakt dat weinig verschil. En geef me ook nog even dat ogenblik absolute stilte, toen je naast me stond en voor het eerst de baai van Lerici zag. Laat de naald maar door je hersengroeven schuren en alles komt terug, mijn stem of jouw stem, alles om het even. Maar ik kan de juiste knoppen niet meer vinden en nu draaien er duizenden platen tegelijk, variaties op het thema mens, een gigantisch laboratorium, een polyphone zevensprong over het octaaf (maar sex is meer dan zeven) van punt tot contrapunt, een spiegelfuga, een vlucht in de spiegel die onmogelijk blijkt omdat ik met onverbreekbare stembanden aan een obstinaat verleden vastzit. Let op de bizarre maatwisselingen — geen enkele maat is harmonisch verantwoord op de duur. En zo schuift reeks na reeks van melomaanden in mineur voorbij, een schrijnende twaalftonenmuziek, een eindeloze ouverture vol onuitgewerkte motieven.

In dit lokaal fluister ik kinderen oude verhalen in het oor, Vrouw Holle en Johannes op Patmos, Nausicaä en de Rattenvanger van Hameln. En hun zuchten van angst en verrukking, door een trillende vinger op beroete trommels geregistreerd, tekenen zich af als een wit, geheimzinnig schrift dat mij aanstaart lang nadat zij — door de schoorsteen? door het raam? — uit mijn gezicht zijn verdwenen. In een wirwar van wit op zwart zie ik het gehemelte gespleten, zie ik Odysseus oprijzen uit zee en landen op Patmos, zie ik Nausicaä appels plukken en bedden opschudden. Onverbiddelijk draaien de roetzwarte cylinders, een ballet van ratten en ramenassen, een nachtmerrie van mollen en larven. Onweerstaanbaar wentelen de wielen van Ezechiël, op de electrische klok verspringen de minuten — tijd om grootvader te begraven,

tijd om aan de schrijftafel te gaan zitten en het materiaal te bewerken waaruit, zorgvuldig verdeeld over kolommen van nevel en vuur, Jopie Los zal verrijzen als de viervoudige mens uit de visioenen van Blake.

Ionen toveren mijn stem op de filmstrook — ik wil dat dit lied golft golft golft golft (in godsnaam, til die naald even op, de tijd heeft haast, hij wil niet, mag niet stilstaan) golft als de curve die mijn gebazel zichtbaar maakt. In de groene flitsen van het spectrogram zie ik een gamma van a's gieren als straaljagers, zie ik o's ruisen als zomerkoren in het voorjaar, zie ik i's zich rekken als wieren en reeds stijgt het water tot de lippen, de zangeres heeft de microfoon ingeslikt, alarmschellen ratelen, de spectrograaf loopt paars aan, tussen de dubbele ramen wenken honderden handen. Koelbloedig heeft de technicus met een enkele kus op de kop (de gravin bloost) ook de oscillograaf ingeschakeld. Nog even zie ik hoe op het ziekelijk oogwit van het scherm de beide lichtblauwe punten elkaar sidderend naderen, dan duiken wij onder. Van Cannes tot Nice is de zee bedekt met witte jassen. Onder water zijn wij vrij. Hoor ik zee-anemonen bloeien? Zie ik krabben fluisteren? Prête-moi ta plume, ik wil de spectrogrammatica van de taal der inktvissen schrijven.

VREDESBEWEGING 'DE DERDE WEG'

Enkele principiële en taktische kwesties, waarover bij sommigen onzekerheid blijkt te bestaan, hebben de Centrale Werkgroep van de Vredesbeweging „De Derde Weg" genoopt eenstemmig het volgende vast te stellen.

1. In het Manifest van December 1951, dat door de adhaerenten is aanvaard, wordt de onafhankelijkheid van onze Vredesbeweging op de voorgrond gesteld en dientengevolge zowel het Atlantisch Pact als de Kominform afgewezen (art. 2). Dit betekent, wat het Atlantisch Pact betreft, dat het onvoldoende is de omvang van het bewapeningsprogram van het Atlantisch Pact af te wijzen, en niet dit Pact zelf. Dit betekent, wat de Kominform betreft, de onverenigbaarheid van het lidmaatschap van de bij de Kominform aangesloten partijen, dus ook van de C.P.N., met dat van de Derde Weg.
   Ten opzichte van andere partijen, die het Atlantisch Pact voorstaan, maar nog wel een afwijkende mening toelaten, zal een Derde Weg-adhaerent ernstig moeten overwegen of zijn invloed op koerswijziging van de partij groot genoeg is om aan de partij het moreel gezag van zijn naam te blijven schenken.
2. Wat overigens betreft het contact met de communistische partijen en de nauw hiermee verbonden Vredesraad, dit mag door de Derde Weg reeds daarom niet worden geschuwd, omdat buiten het communisme om geen vrede gevestigd kan worden. Daarbij moet echter de onafhankelijkheid, die zijn theoretisch uitgangspunt is, ook in de practijk duidelijker komt vast te staan, zal dit contact intensiever kunnen worden. In het huidige stadium is het echter een eerste vereiste dat wij ons zo duidelijk van communistisch-gezinde „fellow travellers" onderscheiden — d.w.z. van hen die werkelijk deze naam verdienen — dat omtrent onze onafhankelijkheid geen redelijke verdenking kan bestaan.
3. Dit betekent ten opzichte van een z.g. Vredescongres als te Wenen van 12 December, dat deelneming hieraan door Derde Weg-adhaerenten slechts als, uitdrukkelijk zo genoemde, „waarnemers", onder behoorlijke waarborgen van vrije kritiek, aanvaardbaar is. In het algemeen kunnen wij weinig waarde hechten aan een Vredescongres, waar behalve aanhangers van de Kominform niet ook in ruime mate aanhangers van het Atlantisch Pact aanwezig zijn, tussen welke de van beide onafhankelijke Derde Weg als onderdeel van haar program een bemiddelaarsfunctie heeft. Ook kunnen wij wei-

nig waarde hechten aan de mogelijkheid op een dergelijk congres vrije kritiek uit te oefenen, zolang deze kritiek niet tot de volken van het Sowjet-blok kan doordringen.

De Centrale Werkgroep van de Vredesbeweging „De Derde Weg".

PROF. DR N. A. DONKERSLOOT
C. HOUWAARD
DR P. J. MEERTENS
DR O. NOORDENBOS
DS P. J. DE RIDDER
J. W. E. RIEMENS
A. M. SCHILTMEYER
DS KR. STRIJD
DR J. SUYS

KORT BESTEK

Zijn wij niet mooi genoeg?

Het feit, dat bij het gemiddelde grote publiek in ons land de stand en het beroep van schrijver, vergeleken bij de toestand in andere landen, zo weinig aanzien genieten, laat duidelijk sporen achter op de algemene houding van ook het bestwillende Ministerie van O.K. & W. tegenover auteurs. Toen er het vorig jaar een belangrijk internationaal congres van litteratoren in Knokke werd gehouden, wees op verzoek van de Belgische regering en na werkelijk maandenlang aandringen van de Nederlandse betrokkenen het Ministerie vier gedelegeerden aan, die daarvoor een tegemoetkoming in hun reis- en verblijfkosten zouden ontvangen. Deze vier ongelukkigen ontvingen het bericht van hun benoeming enkele uren voor het vertrek van de laatste trein die nog tijdig de eerste bijeenkomst kon bereiken. Een van de vier is daardoor helemaal niet kunnen gaan, een tweede eerst twee dagen te laat; de reis- en verblijfkosten moesten worden voorgeschoten en kwamen eerst na de terugkomst van de congresgangers los, ook weer op herhaald verzoek.

Dit alles is niet zo belangrijk en zou zeker geen vermelding verdienen als het slechts een incidenteel geval betrof; het is echter een duidelijk symptoom van het hierboven bedoelde gebrek aan égards, dat van hoog tot laag, van de eenvoudigste man tot en met de departementale kringen, nog al te zeer de betrekkingen in ons land met letterkundige kunstenaars kenmerkt.

Litteratuur is hier geen begrip. De belangrijkste Nederlandse en buitenlandse schrijvers spreken in ons land voor lege zalen en ondervinden particulier en officieel bijzonder weinig belangstelling. Maar bij een herdenkingsrede over Karel van de Woestijne door een Nederlander in Oostende, zagen wij, in de tot de nok gevulde grote zaal van het Raadhuis, behalve vertegenwoordigers van regerings-, gemeentelijke en kerkelijke overheden, ook groepen schoolkinderen, afvaardigingen uit de grote bedrijven, uit handel en industrie en vele andere bevolkingsgroepen. Of deze allen inderdaad lezers waren van of persoonlijk geïnteresseerd waren in de dikwijls moeilijke poëzie van de grote dichter? Het lijkt weinig waarschijnlijk, maar wel had men deze manifestatie vooral te zien als een teken van de waarachtig levende eerbied, die in het buitenland zo vaak ten aanzien van de letterkunde valt op te merken.

Een ander voorbeeld: De schrijver van deze regelen was nog geen

kwart eeuw oud, toen hij door een toeval gelegenheid had, deel te nemen aan een déjeuner ter ere van Paul Fort in de Closerie des Lilas. Een entrefilétje over dat huldigingsfeest had in de kranten gestaan en het lieve oude werkstertje, dat zijn netjes door haar opgeperste donkere pak klaarlegde, vertrok het gerimpeld gezichtje in extase, alsof zij met tuitende lipjes honing proefde: „Ah, Monsieur Paul Fort! Ah! Monsieur André Gide!" (Deze laatste zou mede aanzitten).

Snobisme was aan dit mensje vreemd en het stond wel vast, dat zij nooit een letter van een van beide auteurs onder ogen had gehad. Maar dat doet er niet toe: deze uiting van respect en waardering was alleen maar een zeer alledaags symptoom van de bijzondere betekenis welke, bij een waarlijk cultureel volk als het Franse, gehecht wordt, ook door de eenvoudigsten, aan het bestaan van een nationale letterkunde. Men kan beweren dat de kennis van schrijversnamen zonder kennis van hun werk niets waard is, maar begrijpt dan niet de psychologische achtergrond van het bedoelde kwaliteitsgevoel in een land, waar uit een traditioneel voortgezette, ingeschapen geestesbeschaving de taxichauffeurs elkander uitschelden, weliswaar in het afschuwlijkste argot, maar in klassiek gebouwde ciceroniaanse periodes.

Aanleiding tot deze korte overwegingen was de uitgifte door de Belgische regering van een reeks uitnemend uitgevoerde postzegels met de beeltenissen van belangrijke gestorven schrijvers, behorend tot de moderne Belgische auteurs. Op deze wijze komen bij millioenen Belgen per brief de voortreffelijk gelijkende portretten binnen van Karel van de Woestijne, Maurice Maeterlinck en Emile Verhaeren. Misschien zijn er wel meer, maar die hebben wij niet gezien.

Een middel om via iets zó persoonlijks als een goed geslaagd portret ook interesse voor litterair werk te stimuleren. En waarom kan zoiets nu bij ons niet?! Goed, wij hebben kinderpostzegels. Maar ook dichters hebben nog veel van het kind. Zouden postzegels met koppen van Kloos, Van Deyssel, Gorter, Leopold, Boutens, Henriette Roland Holst bij ons niet een nog veel nuttiger functie vervullen dan in een land, waar nu eenmaal van huis uit een schrijver als zodanig voor het volk reeds meer betekent dan hier?

Durft men met deze portretten bij het Nederlandse volk niet voor de dag te komen? Ontbreken soms teveel de geroemde zuilen, die nu eenmaal elk departementaal gebaar stutten, of zit misschien het haar van Willem Kloos niet netjes? Zijn wij niet mooi genoeg?

In plaats van vrees... Wat?

„De politieke belangstelling is zo klein, meneer", zei de boekhandelaar, die de vertaling van Bevan's „In place of fear", onlangs verschenen onder de titel „In plaats van vrees", niet in voorraad had.

Blijkbaar denken de uitgevers, de Arbeiderspers, of de vertaler en schrijver van een lange inleiding, drs Den Uyl, anders over deze belangstelling. Men zou eer denken, dat de vertaler, juist uit vrees voor de belangstelling, de vertaling onder zijn hoede heeft genomen, om het boek als een afschrikwekkend specimen van onsystematisch en dus slecht denken aan eventuele belangstellenden voor te houden. De directeur van het wetenschappelijk bureau van de P.v.d.A. heeft op deze wijze zowel zijn wetenschappelijk als zijn democratisch socialistisch geweten gerust gesteld. De argumentaties van de roerige heer Bevan deugen niet en bovendien verzwakt hij nog verder de toch al niet te grote invloed van het socialisme — aldus Den Uyl!

Bevan moge dan voor de binnenlandse politiek zijn verdiensten hebben, van de buitenlandse verhoudingen heeft hij geen grein verstand, volgens de schrijver van de inleiding. Hij is regelrecht gevaarlijk „voor de toekomst van de vrije wereld", omdat mede door zijn toedoen de bewapeningsinspanning van het Westen vertraagd wordt en het oorlogsgevaar vergroot — ofschoon overigens Churchill in gedurfde voorstellen tot vermindering van bewapening hem nog heeft overtroefd. Daarom is het van belang, zegt Den Uyl, nauwkeurig kennis te nemen van de achtergronden van denken en handelen van deze gevaarlijke man. Bevan speculeert immers op sentimenten, die zich overal vertonen en waarvan ten onzent de Derde Weg zich de spreekbuis maakt, weliswaar „op een stuntelige wijze", waarmee vergeleken het „waterig betoog" van Bevan nog „iets van de glans van het meesterschap" bezit.

Wat de heer Den Uyl in plaats van vrees te bieden heeft, dat zouden de lezers zich kunnen afvragen, die na de inleiding nog of juist dan met animo aan het boek van de gevaarlijke man beginnen.

EXLIBRIS

PROF. DR C. J. BLEEKER, *Op zoek naar het geheim van de godsdienst.* Inleiding tot de godsdienstwetenschap. N.-Holl. Uitg. Mij, Amsterdam, 1952, 224 blz., *f* 7.90 geb.

De bedoeling van deze inleiding tot de godsdienstwetenschap is vooral inzicht te geven in het wezen en de structuur van de godsdienst. Dit zal dan in het bijzonder gelden voor hen, die vreemd staan tegenover de godsdienst. In de tweede plaats wil de schrijver de geestelijke horizon verwijden van hen, die alleen maar oog hebben voor het christelijk, kerkelijk Europa. Beide categorieën zullen met dit boek zonder twijfel hun voordeel kunnen doen. Het is, weliswaar beknopt soms tot het uiterste, een zeer overzichtelijk exposé van wat er op dit uitgebreid gebied van wetenschap thans aan de hand is. De titel is natuurlijk niet zonder sensatie; de „zoekende ziel" zal zich aan het boek bekocht vinden, want het resultaat van het onderzoek is, dat „er niets geheimzinnigs achter de godsdienst steekt". Het geheim bestaat dan hierin, dat de wetenschap, die het verschijnsel psychologisch en phaenomenologisch nagaat, op een onherleidbare factor wijst.

Het vaststellen van de grens tussen het verklaarbare en het onverklaar- of onherleidbare is altijd gebonden aan de persoon van de onderzoeker. Bleeker zal ontkennen, dat iemand voor wie de godsdienst in een of andere vorm onaanvaardbaar is, in staat zal zijn het verschijnsel in zijn geheel recht te doen wedervaren. Deze moet volgens hem geneigd zijn het „wég te verklaren". Anderzijds zal de gelovige niet kunnen ontkomen aan het aanleggen van zijn eigen geloofsmaatstaf, ook al staat men principieel op het standpunt van de onthouding of opschorting van het oordeel. In elk geval, hoe minder theoloog, hoe beter godsdienstwetenschapsman, is men geneigd te zeggen, ook na lezing van dit boek, waarin Bleeker het toch voor de theologie opneemt. Het object van de godsdienstwetenschap is de godsdienst als deel van de cultuur der mensheid, de theologie wijst volgens Bleeker heen naar het meer dan menselijke als object. Het kritieke punt is nu juist, of dit nu een aanvaardbaar object is voor enigerlei wetenschap.

De geschiedenis der verschillende godsdiensten, eerst van de nog bestaande, waarbij de primitieve godsdienst om m.i. zeer aannemelijke redenen achteraan is geplaatst, daarna van de gestorven godsdiensten, gaat voorop. Het Christendom blijft achterwege in dit overzicht. In de latere phaenomenilogische behandeling komt het uiteraard herhaaldelijk ter sprake. De sociologie en psychologie van de godsdienst vormen aparte hoofdstukken. De samenvatting van zulk een rijke stof in zo'n kort bestek is reeds een prestatie, de heldere manier waarop dit gedaan is, verdient alle waardering. Dat de kennis van de godsdienst in zijn verscheidenheid geen luxe is, maar tot de minimum-uitrusting van de intellectueel behoort, daarin kan men het weinig anders dan eens zijn met de schrijver. En voor het verwerven van deze kennis lijkt mij dit boek een uitstekende gids.

O. N.

HISTORIE EN METAHISTORIE „Robert Fruin" Lustrumbundel 1952. Universitaire Pers, Leiden, 1952, 63 blz.

Op bovenstaande publicatie vestigen wij gaarne de aandacht, omdat zij alle eigenschappen heeft om er aan te ontsnappen: titelblad zonder auteursnaam, bescheiden omvang, een jonge en nog weinig bekende uitgeefster, terwijl tenslotte ook drie van de vier

schrijvers vanwege hun jeugd zich nog een naam moeten maken. Het is in de wetenschap nu eenmaal zeldzaam, zeldzamer nog dan in de literatuur, dat men als onbekende naar bed gaat om als beroemdheid op te staan.

Toch zou het in meer dan een opzicht jammer zijn, als dit werk van leden en oud-leden van het Leidse historische dispuut „Robert Fruin", dat hiermede zijn vierde lustrum viert, geheel onopgemerkt zou blijven. Elk der vier artikelen toch is in zijn soort de moeite waard, zowel dat van dr A. E. Cohen over *Viglius als Erasmiaan,* dat van drs E. Kossmann *Over de koning die geen kwaad kan doen,* dat van prof. Milo over de *Scheepvaart in straat Sunda tussen 1795 en '99,* als tenslotte dat van dr E. H. P. Baudet over *Hedendaags Augustinisme:* een beschouwing, zoals de deskundige lezer reeds begrepen heeft over Toynbee.

Voor een beoordeling in bizonderheden dezer wel zeer verscheiden bijdragen ontbreekt hier de ruimte. Daarom nog slechts een enkel woord over de titel. Uit het *Woord Vooraf* van het huidig bestuur *kan* de lezer de indruk krijgen, alsof het woord 'metahistorie' hier voor het eerst wordt gebruikt. Dat is, misschien, juist wat de 'Nederlandse' vorm betreft. Wat het begrip aangaat, is het zeker onjuist. Voorzover ik weet, is het in ons land het eerst gebruikt door Van Schelven in zijn rectorale rede over *De idee van den vooruitgang* van 1927, maar dan in de Duitse vorm 'Metageschichte' (blz. 22). Men bedoelt er de behandeling van het vraagstuk van de *zin* der geschiedenis mee.

J. R.

DR G. STUIVELING, *Triptiek.* Amsterdam, N.V. Em. Querido's Uitg.mij, 1952, 251 blz.

In deze bundel heeft de schrijver onder driemaal twaalf titels — het eerste dozijn over poëzie, het tweede over proza, het derde over literatuurstudie handelend — een aantal artikelen, essays en radio-voordrachten verzameld. Essays is overigens wel een groot woord. We zullen er niet met de schrijver over twisten op hoeveel van de hier gebundelde stukken het terecht toegepast of wel beter door: recensie vervangen zou kunnen worden. Evenmin over de vraag op welke voorwaarden het bundelen van journalistiek al of niet gerechtvaardigd kan worden geacht.

Als men ons dan ook vraagt, welke van 's schrijvers drie bundels ons het best bevallen is: 'Rekenschap' van '41, 'Steekproeven' van '50 of deze laatste, dan moeten wij bekennen, de eerste het meest, de laatste het minst. Maar wij kunnen er dan onmiddellijk aan toevoegen, dat dit nog niet betekent, dat 'Triptiek' ons helemaal niet heeft kunnen bekoren.

Het tegendeel is het geval. Men moge er dan wellicht minder uit leren en van genieten dan van de beide vorige en van de eerste vooral, er blijft zowel voor het een als voor het ander o.i. genoeg over voor mensen die, in letterkunde belangstellend, de tijd missen haar op de voet te volgen. Wij denken in het bizonder — om uit elk 'luik' een voorbeeld te nemen — aan het stuk over Greshoff, dat over Van Moerkerken en dat over Van Duinkerken en Ter Braak.

Omgekeerd geldt het kernbezwaar dat wij tegen 'Triptiek' hebben ook voor 'Rekenschap'. Dat bezwaar is paradoxaal en moeilijk onder woorden te brengen. Alles wat Stuiveling zegt en schrijft namelijk is af, te af. En juist daardoor mist men er 'iets' in, soms in een mate, dat dat 'iets' tot 'alles' wordt. Wat men mist is het soort onaf- en oneffenheden die tege-

lijk het levende, de zelfironie, de humor of hoe men het maar noemen wil, impliceert.

Wij hebben de schrijver op grond van dit teveel aan perfectie dat in een tekort aan menselijke bewogenheid omslaat, weleens middelmatig horen noemen. Moet dat betekenen dat hij geen genie is, dan zal hij zelf wel de eerste zijn om dat toe te geven. Maar wil men er meer (of liever: minder) mee zeggen, dan geeft die uitspraak, vrezen wij, slechts blijk, dat men schrijver's scholing, ijver en werkkracht minacht als excuus voor eigen gebrek aan genoemde deugden. Schrijver moge dan van aanleg al geen genie zijn, op hoe hoog niveau heeft hij die aanleg weten te verheffen en te houden. Het moge waar zijn, dat hij geen erflater van onze beschaving is, maar een trouw beheerder dier erfenis is hij wel degelijk. En het blijft een feit, dat zonder die beheerders geen sprake kan zijn van nieuwe erflaters.

Ons lijkt juist dit het bizonder verheugende in zijn verschijning, dat hij ons vertrouwen in de voortgang onzer beschaving versterkt. Eén genie in de honderd jaar waarborgt die voortgang veel minder dan honderd talenten van dit gehalte per decennium op alle gebieden onzer beschaving. En meer zijn er ook daarvan heus niet.

J. R.

ALEXANDER RÜSTOW, *Ortsbestimmung der Gegenwart.* Band II: Weg der Freiheit. Zürich-Erlenbach, Eugen Rentsch Verlag, 1952.

Het twee jaar geleden verschenen en hier besproken eerste deel van Rüstow's magnum opus verklaarde de oorsprong van elk element der heerschappij in de structuur onzer samenleving door de „Ueberschichtung", het overelkaar glijden van groepen en lagen. Wat men daar ook tegen zeggen kon: het is een merkwaardige en knappe verklaringspoging van veel, wat op dit gebied sociologen en historici onduidelijk is. Het tweede deel is haast dubbel zo dik. Het toont, hoe in de Ionische stadstaten het vrijheidsideaal geboren wordt en dan een lange levensweg betreedt, vol tegenslagen en revolutionaire remmen, een weg, die nog niet tot volle ontplooiing heeft geleid.

Ook dit boek is ontworpen en bijna klàargeschreven in Istanboel, toen Rüstow daar in de verbanning leefde (misschien is „ballingschap" beter). Na zijn terugkeer, in Heidelberg, heeft hij het toen nog om- en bijgewerkt, maar het essentiële wàs er. Dat geeft het boek, ongeveer de helft exposé en de helft aantekeningen, een wat moeilijke vorm. Doch de hoofdlijnen waren en zijn gebleven. Rüstow, die geen geschiedvorser pur sang is, kiest als voorbeeld Poseidonios, die het als taak van algemene geschiedkundigen opvatte, het gemeenschappelijke lot van de aardbol als die van een „Gemeinwesen" op te vatten, het geheel aan één uniforme eis tot rekenschap te onderwerpen en voor een gemeenschappelijk tribunaal van al het gebeuren te stellen. (p. 119). Het boek wil een diagnose zijn. De lezer mag niet doen als een zieke, die elke diagnose als aanval en belediging ondervindt (p. 139). Want na een overzicht der historie als conflict tussen vrijheid en onvrijheid komt Rüstow niet tot blij vooruitzicht. Hij ziet het weerlichten van een 'apokalyptisches Weltgewitter'; in het derde deel zal hij dan over de mogelijkheden van zege of nederlaag naar rationalistische en irrationalistische strekking zijn definitief oordeel uitspreken.

Zelfs Röpke, tot wiens groep Rüstow behoort, maakt enkele inperkende opmerkingen over dit tweede deel.

Toegegeven: wat Rüstow wilde schetsen is zo wijd van einder, dat weglatingen, vergissingen, zelfs een zekere verwarring van opbouw, niet te vermijden waren, ook niet vermeden werden. Voor Rüstow zijn er, al te kort samengevat, twee roemrijke perioden voor de vrijheid: het vòòrplatonisch Hellas en dan de Renaissance. In Plato prijst hij nagenoeg alleen zijn literair talent. Als philosoof, hoe geniaal ook, heeft hij de heerschappij gepredikt, een theologisch-mystieke „Vernebelung", die de klaarheid, het licht en de levensvreugde van de Griekse geest omfloerst heeft. Het Hellenisme, eerste periode van het werkelijke individualisme, heeft al het karakter van verval in zich. Daartegenover is de renaissance een bevrijding der vitaliteit van de duizendjarige boeien van Christendom en Kerk. De bontste, kleurigste tijd, die de mensheid heeft beleefd, maar deze wordt gewurgd, verstikt, door Luther's hervorming (Luther, die „levenslang een onzichtbare kloostercel méédroeg, die hem alles behalve het zieleheil als onverschillig deed schijnen") èn door de contrareformatie: een vijandig zusterpaar, beide kampioenen der onvrijheid, der „theologisch-herrschaftlichen Gebundenheit". Zò moet men het opvatten, aldus Rüstow, anders begrijpt men zelfs onze tegenwoordige toestand niet. Maar daarom, corrigeert hij al bij voorbaat, zou vijandschap tegen het Christendom voor het Westen culturele zelfmoord betekenen. Waarmee Rüstow, die een niet-gelovig vroom man wil zijn, het zijn lezers wel allerminst gemakkelijker maakt, hem te volgen. Ook barok en absolutisme beduiden een weer-achteruitglijden naar geestelijke en politieke onvrijheid, maar „iedere strijd betekent tragisch tegelijkertijd noodzakelijkerwijze een onbewuste aanpassing aan de tegenstander" (p. 332).

Er valt niet aan te denken, wat ook dàn nog komt samen te vatten. Voltaire looft hij en Napoleon verwijt hij, de vanen van vrijheid en vooruitgang door de veldtekens van nationale onderdrukking te hebben vervangen, dus schepper te zijn geworden van een onnatuurlijk-verwarrende coalitie tussen vrijheid binnenslands en onvrijheid daarbuiten, met als tegenpool buitenlandse vrijheid en onvrijheid in de binnenlandse politiek. De „Corsicaan" (nooit een goed teken, als men hem zo noemt! dan wordt elk historicus van boosaardig subjectief!) is evenwel niet de enige, aan wie niets goeds gelaten wordt; naast Plato en Luther zijn er nog allerlei mikpunten voor Rüstow's hoon. Ranke zelfs wordt polemisch gedefinieerd als „abendlich gereifter Herodot, zugleich ein biedermeierisch gemildeter Thukydides" (p. 694).

Naast veel groots ook schaduwzijden: breedheid van visie tegenover de verbitterde polemiek van wie graag gelijk heeft; phemomenale kennis tegenover het ontbreken van een en ander wat men node mist; geweldige beheersing van de lotsgeschiedenis der mensheid tegenover zinsagglomeraties, die de niet-Duitser tot wanhoop brengen. Maar een boek, dat prikkelt tot denken en tegenspreken — in afwachting van het besluitende deel.

U. HUBER NOODT

Aan dit nummer hebben o.a. meegewerkt

M. MOK, geb. 1907, dichter o.a. van het episch gedicht Kaas- en broodspel, 1938 en schrijver van de roman Voorspel tot het leven, 1946; hij publiceerde enige malen verzen in De Nieuwe Stem.
MARTEN BROUWER, geb. 1929, cand. in de soc.psychologie.
L. A. J. TORFS, geb. 1912, te Brussel wonende Nederlander, die zijn liefde voor de letteren poogt te beschermen tegen de druk van zijn dagelijkse lange en zware werktijden in.
P. P. J. VAN CASPEL, geb. 1912, studeerde Nederlands, Geschiedenis en Algemene Taalkunde te Amsterdam.

WAT WIL DE WERELDBIBLIOTHEEK

Wij willen de kracht, de levensvreugde, de geestelijke cultuur van ons volk verhogen.

Wij willen kunst en kennis, inzicht en wetenschap brengen aan allen die naar verrijking van gemoed en geest streven.

Wij willen bij allen die gedachteloos voortleven in een moeilijk maatschappelijk bestaan, die liefde doen ontwaken tot een hoger leven door zelfontwikkeling.

Wij willen opvoeden tot vrij, zelfstandig voelen en denken.

Wij willen allen de toegang openen tot „het boek", tot de „Universiteit onzer dagen".

Wij willen allen de gelegenheid bieden zich langzaam maar zeker te omringen met een steeds aangroeiende geestelijke schat, waaruit zij altijd nieuwe levenskracht en frisse levensmoed kunnen putten.

Wij willen het boek brengen aan heel het volk.

Wij willen U gaarne het uitvoerig prospectus der W.B. op aanvraag zenden.

Adm. WERELDBIBLIOTHEEK
Adm. de Ruyterweg 545, Amsterdam-W
Lange Koepoortstraat 2, Antwerpen

BIJ DE WERELDBIBLIOTHEEK
VERSCHENEN OP HET GEBIED DER
PSYCHOLOGIE:

DR F. KÜNKEL
Opvoeding tot persoonlijkheid
Elfde druk

Karaktervorming door zelfopvoeding
Vijfde druk

Genezing van Angst
Tweede druk

PROF. DR S. FREUD
Inleiding tot de Studie der Psycho-analyse
Zevende druk

Het ik en de Psychologie der Massa
Vijfde druk

Het Levensmysterie en de Psycho-analyse
Tweede druk

Totem en Taboe

PROF. DR H. A. OVERSTREET
Over onszelf
Tweede druk

PROF. DR C. A. MENNICKE
Moderne Psychologie
Vierde druk

IN VOORBEREIDING

DR F. KÜNKEL
Karakterkunde van de Jeugd
Karakter, groei en opvoeding

Raadpleeg het Handboekje der W.B.-V.
Deze uitgaven zijn verkrijgbaar
in de boekhandel